

ויתור על חלקים מארץ ישראל לאור פרשיות בתנ"ך ובתולדות ישראל

הקדמה

- א. אברהם נתן ללוט את כיכר הירדן עד סדום
 - ב. הברית בין אברהם לאבימלך
 - ג. הויכוח בין יפתח למלך בני עמון
 - ד. הויכוח בין אנטיוכוס (סידס) לשמעון החשמונאי
 - ה. עשרים הערים בגליל שנתן שלמה לחירם
1. הסבר הרד"ק והרלב"ג - חילופי קרקעות מותרים
 2. הסבר הכפתור ופרח - אונס שאני
 3. הסבר האברבנאל - ניתנה רק תוצרת הערים
 4. שיטת התוספות - חירם גר תושב היה
 5. הסבר הרב ז'ולטי - חירם המשיך לגור בקביעות בחוץ לארץ
 6. הסבר הדברי שאול - "לא תחנם" אינו חל כשטובת ישראל בדבר
 7. חוכמתו של שלמה היתה שידע לקחת ולא לתת
 8. ארץ הגליל היא "גליל הגוים" בסוריה
- ו. נספח - ארץ כבול
1. הזיהוי הגאוגרפי
 2. מדוע נקראה "ארץ כבול"?
 3. מדוע "לא ישרו הערים" בעיני חירם?
 4. גליל הגוים - בארץ ישראל

הקדמה

יש הטוענים, שאין איסור לתת לגויים חלקים מארץ ישראל, מפני שבתנ"ך מצאנו שישיראל נתנו חלקים מארץ ישראל לנכרים. בפרק זה נבדוק טענה זו.

א. אברהם נתן ללוט את כיכר הירדן עד סדום

לאחר הריב בין רועי מקנה אברהם לבין רועי מקנה לוט, מציע אברהם ללוט (בראשית יג, ה-יב):

אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ וּבֵין רְעִי וּבֵין רְעִיךָ כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ. הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפְרָד נָא מֵעַלַּי... וַיִּבְחַר לוֹ לֹט אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן, וַיֵּסַע לֹט מִקָּדֶם וַיִּפְרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו. אַבְרָם יָשָׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּפָר וַיֵּאָהֵל עַד סְדֹם.

לכאורה קשה: כיצד ויתר אברהם אבינו ללוט על כיכר הירדן, שהיא מארץ ישראל, ומדוע לא נענש על כך? הפרשנים דנו בשאלה זו.

1. הרמב"ן (בראשית טו, יח) כתב, שנתנת הארץ לאברהם היתה בברית בין הבתרים, וכל מה שנאמר לפני כן היה בגדר הבטחות בלבד. הוא הוכיח זאת מלשון הכתוב: ההבטחות הקודמות נאמרו בלשון עתיד - "לזרעך אתן" (בראשית יב, ז), "לך אתננה ולזרעך עד עולם" (יג, טו) - מפני שעדיין לא זכה אברהם בארץ, ורק בברית בין הבתרים נאמר "לזרעך נתתי" (טו, יח) בלשון עבר, כי ארץ ישראל היא קניינו. לפי זה, בזמן שאברהם נתן ללוט את כיכר הירדן עד סדום, הארץ לא היתה עדין של אברהם.

2. החזקוני (יג, יד) הוסיף, שהקב"ה אכן העיר לאברהם "לא כוונת יפה". וכדי שלא יהיו ספקות שאף כיכר הירדן וסדום בחלקו של אברהם, הוסיף הקב"ה בהבטחה השנייה: "כי את כל הארץ אשר אתה רואה" (יג, טו) - אף כיכר הירדן שנתת ללוט לך אתננה ולזרעך". כלומר, גם כיכר הירדן היא בנחלתו של אברהם. החזקוני (שם) הסביר שההבטחה השנייה מפורטת במכוון יותר מן הראשונה, כי לוט לא היה איתו ואז "לא יהא ללוט טענה על אברהם אני חברך ויהיה לי חלק עמך בארץ"¹.

נראה להוסיף, שכשניצח אברהם את ארבעת המלכים (בראשית יד) זכה גם בארצם של חמשת המלכים, וממילא זכה גם בסדום ובערי הכיכר שנתן ללוט, כך שקנה מחדש את מה שנתן ללוט, והמקומות הללו חזרו להיות בנחלתו של אברהם.

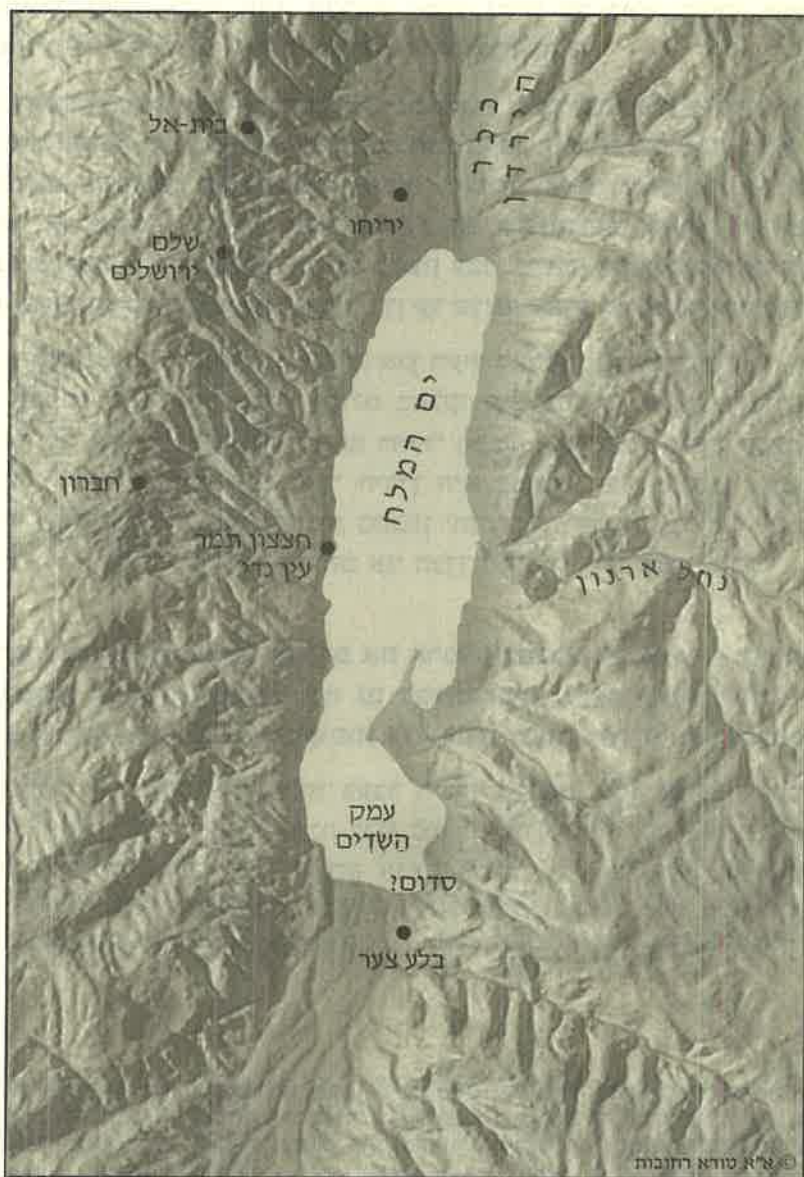
למעשה קיבל לוט את נחלתו בעבר הירדן המזרחי, כמו שכתב הרמב"ן (במדבר כה, יח) "ארץ עמון ומואב ה' נתנה לבני לוט ירושה בעבור לוט אביהם, ששירת את הצדיק [אברהם] וגלה עימו לאותה ארץ". כלומר, לוט זכה בארצות עמון ומואב בלבד, בגלל שעלה עם אברהם לארץ ישראל ושירת אותו². חלק גדול מנחלתו עבר אחר כך לישראל כמו שדרשו חז"ל (חולין ס, ב): "עמון ומואב טהרו בסיחון"³.

1. הרד"ק (יג, יד) הסביר שאברהם חשב "כי גם ללוט יהיה חלק בארץ כי קרובו היה ועמו יצא", ואמר לו הקב"ה: "אל תחשוב כי לאחור יהיה חלק בארץ, אלא לך לבדך ולזרעך אתננה", וללוט - בעבור שהוא קרובך - אתן לו במקום אחר, כאמור: "כי לבני לוט נתתה ירושה" (דברים ב, יט).

2. ראה עוד בספורנו (בראשית יא, לב). השפת אמת (בראשית לך לך תרל"ז) כתב טעם אחר וזו לשונו: "טעם שזכה לוט להיות עם אברהם... ולצאת ממנו דוד... היה בזכות הרן אביו. אף שלא היה מסירות נפש בשלימות (מצד הרן) ולכן נשרף, אף על פי כן שריפתו היתה בכלל קידוש ה', ונשרף בעבור ה' יתברך, ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה לכן זכה לכל זה". כלומר, הרן אביו של לוט, קידש שם שמים כשהושלך לכבשן האש, ומכיוון שהיתה מסירות נפש מצידו (למרות שלא היתה שלימה כי התנה זאת רק אם אברהם ינצל מכבשן האש), כלפי ההמון היה בזה קידוש ה'. לכן זכה בנו לוט בארץ סיחון ועוג ושיצא ממנו דוד.

3. שיטת רש"י אחרת. בדברים (א, ז) ד"ה ואל כל שכניו כתב: "עמון ומואב והר שעיר". כלומר, בני ישראל זכו בעבר הירדן המזרחי לאחר שנכבשה על ידי אברהם, אלא שבעקבות חטא המרגלים

ויתור על חלקים מארץ ישראל לאור פרשיות בתנ"ך ובתולדות ישראל

מפה מס' 1: המקומות שנתן אברהם ללוט

הפסידו את המקום לטובת בני לוט - עמון ומואב - כמבואר בדברים ב, ג-ד. ראה עוד בפירוש המזרחי שם על רש"י.

ב. הברית בין אברהם לאבימלך

בספר בראשית (כא, כב-לד) מסופר על הברית שכרת אברהם עם אבימלך מלך פלישתים. בפרק כב מסופר על נסיון העקידה שפותח במילים "ויהי אחר הדברים האלה".

הרשב"ם, בניגוד לרוב המפרשים⁴ לומד שהעקידה היא עונש על הברית שכרת אברהם עם אבימלך, כשהתוצאה מברית זו היתה ויתור על ארץ פלישתים. זו לשונו:

"ויהי אחר הדברים האלה". כל מקום שנאמר אחר הדברים האלה מחובר על הפרשה שלמעלה. "אחר הדברים האלה" (לעיל טו, א) - שהרג אברם את המלכים, אמר לו הקב"ה: "אל תירא אברם" מן האומות; "ויהי אחר הדברים האלה" (להלן פסוק כ) - שנולד יצחק, "ויוגד לאברהם לאמר וכו' ובתואל ילד את רבקה" ... אף כאן, אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם, ונתן לו שבע כבשות הצאן, וחזרה אפו של הקב"ה על זאת, שהרי ארץ פלישתים בכלל גבול ישראל והקב"ה ציוה עליהם "לא תחיה כל נשמה" (דברים כ, טז), וגם ביהושע (יג, ג; טו, מו-מז) מטילין על ערי חמשת סרני פלישתים גורל, לכן "והאלקים ניסה את אברהם" - קינתרו וציערו, כדכתיב "הנסה דבר אלך תלאה" (איוב ד, ב), "על נסותם את ה'" (שמות יז, ז), "מסה ומריבה" (שם), "בחנני ה' ונסני (תהלים כו, ב). כלומר, נתגאית בן שנתתיך, לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלהו לעולה, ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך.

למדנו מדבריו:

1. העקידה היא עונש.
2. המילה "ניסה" אינה מלשון נסיון, אלא לשון קינטור וצער כמו "על נסותם את ה'" (שמות יז, ז) "מסה ומריבה" (שם) ועוד.
3. "אחר הדברים האלה" - כוונתו סמיכות לעניין הקודם, "מחובר על הפרשה שלמעלה" ולא סמיכות בזמן, כמו שפירש רש"י (כא, לד; כב, א).
4. העקידה היא עונש על הברית שכרת אברהם עם אבימלך (מודגש מספר פעמים בדבריו).

4. רש"י, רמב"ן, ראב"ע, רמב"ם, אברבנאל ועוד.

ויתור על חלקים מארץ ישראל לאור פרשיות בתנ"ך ובתולדות ישראל

מפה מס' 2: אבימלך ואברהם

דברי הרשב"ם באו להסביר מדוע היה אסור לאברהם לכרות ברית עם אבימלך. ארץ פלישתים היא בגבולות ארץ ישראל. הקב"ה ציווה לגבי העמים היושבים בארץ ישראל "לא תחיה כל נשמה", והציווי חל גם על הפלישתים.

אפשרות נוספת להסבר החטא של כריתת ברית עם אבימלך היא, שברית זו כוללת גם ויתור על ארץ פלישתים שהיא חלק מארץ ישראל, ולכן ויתור זה הוא החטא. זו משמעות פשט הפסוק "לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (דברים ז, ב), הקושרת בין איסור כריתת ברית עם ז' עממין ובין ויתור על חלקים מארץ ישראל.

ראוי לציין כי גם לפי ההסבר הראשון, שהחטא היה כריתת הברית עם אבימלך, התוצאה מכריתת ברית זו היתה שאברהם ויתר על שטח ארץ פלישתים שהיא חלק מארץ ישראל.

הרשב"ם הביא הוכחה לפירושו ממדרש שמואל (שמואל א' ו, א, פרשה יב):

וכן מצאתי אחרי כן במדרש של שמואל: "ויהי ארון ה' בשדה פלישתים שבעה חודשים" (שמואל א' ו, א). כתוב: "את שבע כבשות הצאן תקח מידי". אמר לו הקב"ה: אתה נתתה לו שבע כבשות, חייך שבניו עושים שבע מלחמות עם בניך ונוצחין אותן. דבר אחר: חייך שבניו הורגים שבע צדיקים מבניך, ואלו הן: שמשון, חפני ופנחס, שאול ושלושה בניו. דבר אחר: חייך שבניו מחריבים שבע משכנות, ואלו הן: אהל מועד וגלגל, נוב ושילה [וגבעון] ובית עולמים [תרין]. דבר אחר, שארון מחזיר בשדה פלישתים שבעה חודשים.

מדברי מדרש שמואל משמע, שחטאו של אברהם היה **בעצם כריתת הברית עם אבימלך**.

כך נאמר גם בסדר אליה רבה (סוף פרק ז)⁵:

לכן ישמור אדם דברים בליבו, שלא יעשה שותפות דברים עם הגוי, ולא יכרות עמו ברית, שכן מצינו באברהם אבינו שעשה שותפות עם אבימלך, וסוף הדברים שכרת עמו ברית, שנאמר: "ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך, ויכרתו שניהם ברית". וכשכרת עמו ברית נתקבצו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו: למה יכרות אברהם ברית עם הגוי, אדם יחיד שבחרת משבעים אומות ולשונות? אמר להם הקב"ה: בן יחיד שנתתי לו למאה שנים - אני אומר לו להעלותו עולה. אם יעלהו, מוטב, הרי אתם יודעים שכוונתו היתה לטובה,

5. הדברים מובאים גם בילקוט שמעוני בראשית פרק כא רמז צה. מדברי סדר אליה רבה - "שלא יעשה שותפות דברים עם הגוי ולא יכרות עמו ברית" משמע שהאיסור הוא לגבי כל האומות ולא רק על ז' עממין.

מפני דרך שלום, ואם לאו - יפה אתם אומרים, שנאמר "ויהי אחר הדברים האלה והאלוקים ניסה את אברהם" וגו'... מכאן אמרו: אין לך אומה בעולם שאינה משעבדת ומענים את ישראל יותר מכמה מאות שנה, אלא בשביל שכרת אברהם ברית עם הגוי. מכאן אמרו כל העושה שותפות דברים עם גוי, לסוף הוא כורת עמו ברית... ומוסר את בניו לחרב ומגלה אותם מארצם...

פשט הפסוק מוכיח את ההסבר שהחטא כולל, יחד עם כריתת ברית, גם ויתור על חלק מארץ ישראל. לשון הפסוק (בראשית כא, כג) היא: "ועתה השבעה לי באלוקים הנה, אם תשקור לי ולניני ולנכדי, כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי, ועם הארץ אשר גרתה בה". מבואר שהברית היתה על ארץ פלישתים - "ועם הארץ אשר גרתה בה" - ולא על אנשי הארץ בלבד.⁶

לפירוש זה גם מהמשך הפסוקים משמע שהברית היתה על הארץ. בזמן כריתת הברית נותן אברהם לאבימלך שבע כבשות צאן, ומנמק את מעשהו "בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את הבאר הזאת" (שם, ל). הבאר נמצאת בבאר שבע. לחפירת הבאר יש משמעות מעבר לחשיבות שיש למים בנגב, שכן היא מבטאת בעלות ושלטון על ארץ ישראל. זה שבארות המים בשליטתו הוא בעל החזקה על ארץ ישראל, ונתקיימה בו ההבטחה האלוקית "לזרעך נתתי את הארץ הזאת" (בראשית טו, יח). הרד"ק (בראשית כו, כג) ניסח זאת כך: "וכל הסיפורים האלה בחפירות הבארות ובקריאת השמות... כל זה היה להם (לאברהם ויצחק) לאות ולסימן מה שיעדם האל לתת הארץ לזרעם". וכן פירשו האברבנאל והחזקוני שם. לפי זה תוכן הברית וקיומה ליד הבאר מלמדים שהברית בין אברהם לאבימלך היתה על הארץ, ועסקה בשאלה למי הבעלות על השטח, כדברי הרשב"ם. אברהם ויתר לאבימלך על ארץ פלישתים בתמורה להכרתו של אבימלך בכך שאיזור באר שבע, יחד עם באר המים, הוא בחזקתו של אברהם.⁷

6. הסבר זה משתלב גם עם שיטתו הפרשנית של הרשב"ם כפשוטו. אמנם רבנו בחיי (שם) הסביר אחרת: "ביקש אבימלך שתי בריתות, האחת שלא יגרש אברהם את בניו מארצם, ושנית, שלא ישחיתו להם פירות הארץ, זהו שאמר 'ועם הארץ אשר גרת בה'". מבואר בדבריו (ובדברי סדר אליה רבה) שהברית היתה על אנשי הארץ ופירות הארץ, ולא על שטח פלישתים. לדעתם צריך לומר שהביטוי "ועם הארץ אשר גרת בה" כוונתו ל"אנשי הארץ" והפסוק הוא מקרא קצר (חסד).

7. לפי הרשב"ם, שהעקידה היא עונש, צריך לומר שהנסיון העשירי הוא קבורת שרה. ואכן חז"ל (בבא בתרא טז, א) פירשו מעשה זה כנסיון. נאמר שם: "ויען השטן... שטתי בכל העולם ולא מצאתי כעבדך כאברהם שאמרת לו 'קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה' (בראשית יג, יז) ובשעה שבקש לקבור [את] שרה לא מצא מקום לקבורה ולא רהר אחר מדותיך" [וכן הוא בשמות רבה ו, ד, וכך פירש גם רבנו יונה את הנסיון העשירי במסכת אבות פ"ה מ"ג]. הנסיון בקבורת שרה הוא הניגוד החריף שבין ההבטחה - "קום התהלך בארץ... כי לך אתננה", לבין המציאות - כשבקש לקבור את שרה לא מצא מקום לקבורה עד שקנה בדמים מרובים. לפי הרשב"ם מובן הקשר לנסיון של קבורת שרה. אברהם חטא בויתור על חלקים מארץ ישראל [או בכריתת ברית שתוצאתה ויתור על ארץ פלישתים], וכתוצאה ממעשה זה נתנסה בנסיון

על הסברו של הרשב"ם יש לשאול - לפי כיוון פרשני זה, מדוע לא מובא בסיפור העונש, שהוא העקידה, איזכור כל שהוא לחטא הויתור על ארץ ישראל? יש לומר: העקידה מסתיימת בברכת המלאך "והרבה ארבה את זרעך... וְיָרַשׁ זרעך את שער אֵיבֵי" (שם, יז). הרמב"ן פירש (שם, טז): "והנה הובטח שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו, או שיפול ביד אויביו ולא יקום. והנה זו הבטחה שלימה בגאולה העתידה לנו". כלומר יש כאן שתי הבטחות: על קיומו של עם ישראל גם כשיחטא, ועל הרחבת גבולות ארץ ישראל - "וְיָרַשׁ זרעך את שער אֵיבֵי" - התרחבות והתפשטות ארץ ישראל לגבולות עשרת העממים ואף יותר מכך. ומתוך ברכת המלאך ניתן ללמוד מה היתה הסיבה לעקידה.

יש להבין, שגם אם נקבל את הדברים שאברהם חטא כשכרת ברית עם אבימלך וויתר על ארץ פלישתים, עדיין צריך לברר מה הקשר בין החטא לעונש, ומדוע נענש דווקא בעקדת יצחק? הרשב"ם בדבריו התייחס לשאלה זו והסביר: "נתגאיתה בן שנתתיך, לכרות ברית ביניכם ובין בניהם, ועתה לך והעלה לעולה ויראה מה הועילה כריתות ברית שלך". כלומר, יצחק - הבן - היה הגורם לכריתת הברית עם אבימלך, לכן, מידה כנגד מידה, באה העקידה ולוקחת, כביכול, מאברהם את בנו.

אלא שעדיין צריך להבין, מדוע גרם דווקא יצחק לאברהם לכרות ברית עם אבימלך? יש לומר, שלאחר הולדת יצחק, רצה אברהם להבטיח את המשך זרעו בכל מחיר, אפילו במחיר ויתור שטח בארץ ישראל, ולכן, מידה כנגד מידה, באה העקידה - לקחת הבן - ומונעת כביכול את אותו עתיד.

נראה לי לומר הסבר נוסף. ההבטחה על הארץ לאבות בכלל ולאברהם בפרט, קשורה להבטחה על הזרע, כגון: "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (בראשית יב, ז), "לזרעך נתתי את הארץ הזאת" (שם, טו, יח) ועוד. הארץ היא המקום, והזרע - עם ישראל - הוא מי שחי בארץ ומאכלס את המקום. כשאברהם חטא בברית ובהבטחה על ארץ ישראל, ממילא הופרה הברית על הזרע, הבן, כי שניהם אחד, ולכן נענש בעקדת יצחק.

הקשור לארץ, והוא הקושי להשיג מקום קבורה. שהרי קבר נשאר לעולם בנחלתו של הקונה, ובתי קברות עתיקים בארץ ישראל יוכיחו שלא פגעו בהם. כשקונה אברהם חלקת קבר לשרה, הוא קונה נחלה נצחית בארץ ישראל, שיש בה גם הכרה של עמי הארץ שהמקום שייך לו. עוד י"ל, שקבורת שרה הוא הנסיון האחרון, כיוון שהוא בא ללמדנו שכדי להאחז ולגור בארץ לא מספיק לעשות מעשה גדול והירואי פעם אחת בלבד, אפילו אם הוא קרוב למסירות נפש (כמו העקידה), אלא זקוקים אנו לעשייה ולהתמדה בכל יום, גם בדברים הקטנים עם כל הקשיים שכרוכים בהם.

לסיכום, לדברי הרשב"ם, אברהם חטא כשכרת ברית עם אבימלך, וויתר על ארץ פלישתים שהיא מארץ ישראל, ולכן נענש הוא ונענשו בניו במשך הדורות. לשיטתו - ויתור על חלקים מארץ ישראל הוא חטא.

שיטת הרשב"ם אינה שיטת יחיד. דבריו הובאו על ידי ראשונים נוספים, כגון חזקוני (כב, א), פירוש הטור הארוך על התורה (שם), מושב זקנים על התורה (קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות - שם) ועוד.

מסקנות נוספות מדברי הרשב"ם

1. **שטח ארץ פלישתים - הרשב"ם הוכיח מספר יהושע (יג, ג; טו, מו-מז) כי ארץ פלישתים היא בכלל גבול ישראל, שהרי בני ישראל הטילו גורל על הערים של חמשת סרני פלישתים.**

לכאורה קשה, הרי מדובר בשני איזורים שונים: אבימלך מלך פלישתים גר בגרר, הנמצאת בנגב מדרום לבאר שבע, ואילו ערי חמשת סרני פלישתים - אשדוד, אשקלון, עקרון ועזה - שכנו לאורך מישור החוף (והעיר גת שכנה מעט מזרחית לקו זה), ואם כן ארץ גרר אינה בתחום ארץ ישראל כלל! אלא צריך לומר, שהרשב"ם סובר שלמרות שהפלישתים המוזכרים בספר יהושע הגיעו מאוחר יותר⁸ - כל איזור ששם "פלישתים" עליו נכלל בשם "ארץ פלישתים".

2. **"לא תחיה כל נשמה" - הרשב"ם הסביר מדוע חרה אפו של הקב"ה באברהם, שכן "ארץ פלישתים בכלל גבול ישראל, והקב"ה ציוה עליהם לא תחיה כל נשמה" (דברים כ, טז). וקשה על דבריו, שהרי איסור "לא תחיה כל נשמה" מדבר על שבעת העממין בלבד, והפלישתים אינם משבעת העממין!**

ויש לומר, ששיטת הרשב"ם היא שאיסור "לא תחיה כל נשמה" מוסב גם על עמים שאינם משבעת העממין, ונמצאים בארץ ישראל בזמן הכיבוש. כך פירש גם אור החיים על הפסוק "והורשתם את כל יושבי הארץ" (במדבר לג, נב). הוא הקשה: לצורך מה נכתב פסוק זה, והרי כבר נאמר בז' עממין "לא תחיה כל נשמה"? ותירץ, שכאן מדבר הכתוב על עמים שאינם בכלל ז' עממין הנמצאים בארץ, "ולזה דקדק לומר 'את כל יושבי הארץ'... אפילו שאינם מז' עממין". כלומר, פסוק זה בא לרבות אומות נוספות שאינן משבעת עממין, ומלמד אותנו שצריך להלחם גם בהן⁹.

8. ראה בספר שופטים, דעת מקרא, מבוא, עמ' 23.

9. אמנם בדבריו של אור החיים משמע יותר שצריך רק להלחם נגדם ולגרשם מן הארץ, ולכן נאמר "כל יושבי הארץ", אבל דעת הרשב"ם היא שדינם שווה לז' עממין, וגם עליהם נאמר "לא תחיה כל נשמה". כמו כן ניתן לתרץ שהפלישתים כן היו מז' עממין, על פי הגמרא במסכת חולין (ס, ב)

3. יש להעיר, שהתוצאה מכריתת הברית בין אברהם לאבימלך היתה שהפלישתים ישבו בארץ ישראל זמן רב ביותר - עד ימי חזקיהו המלך, והם שלטו על עם ישראל למשך זמן ארוך יותר מכל אומה אחרת¹⁰. בילקוט שמעוני (בראשית רמז צה) נאמר: "אין לך אומה בעולם שנשתעבדו בהן בישראל יותר ממנה - בשכר ברית שכרת אברהם את אבימלך מלך פלישתים". בסדר אליה רבה (פ"ז יט) הגירסה "אין לך אומה בעולם שאינה משעבדת ומענה את ישראל יותר מכמה מאות שנים, אלא בשביל שכרת אברהם ברית עם גוי".

ואכן כשאנו מתבוננים בתנ"ך אנו רואים, שבמשך שנים רבות לא הצליחו ישראל לסלק את הפלישתים מעריהם. אפילו שלמה המלך, שגבולות ממלכתו הגיעו עד הפרת, לא הצליח לסלק אותם מעריהם, שהרי נאמר (מלכים א' ה, א): "ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר [ועד] ארץ פלישתים ועד גבול מצרים". ונאמר (שם ה, ד) "כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה". "עד עזה" - ולא עד בכלל.

כעבור מאות שנים, בימי המלך עוזיהו, הצליחו ישראל לכבוש ולהתיישב בחלק מערי הפלישתים (דברי הימים ב' כו, ו-ז). בימי אחז שוב פשטו הפלישתים כעונש על חטאיו על ערי השפלה והנגב, כבשו מספר ערים, והתיישבו בהן (דברי הימים ב' כח, יח-ט). רק בימי חזקיהו נשלם כיבוש ארץ פלישתים על ידי ישראל, כמו שכתוב (מלכים ב' יח, ח): "הוא היכה את פלישתים עד עזה ואת גבוליה, ממגדל נוצרים עד עיר מבצר"¹¹.

לאחר חורבן בית שני רצו הרומאים, ובראשם אדריינוס קיסר, להשכיח את שם ישראל מארץ ישראל. הם שינו את שמה של ירושלים ל"איליה קפיטולינה". בנוסף רצו לשנות גם את שם ארץ יהודה דאז. הדבר הטבעי ביותר היה לקרוא לה בשמה הקודם "כנען" על שם תושביה הקדומים אשר נושלו ממנה על ידי בני ישראל, אך הם בחרו דווקא בשם "פלשתינה" על שם הפלישתים. הפלישתים היו פולשים שבאו לארץ ישראל מרחוק, כמאמר הנביא עמוס (ט, ז): "הלוא את ישראל העליתי מארץ מצרים ופלישתיים מכפתור". גם ירמיהו מכנה אותם (מז, ד) "פלישתים שארית אי כפתור", וכן השם פלישתים - הוראתו גרים נוכרים-פולשים, ונקראו בשם זה על שם

ובפרקי דרבי אליעזר (פרק לו), ששם מבואר שהפלישתים הם מזרע היבוס, והיבוסים היו מז' עממין. אך מדברי הרד"ק פירוש זה קשה. על הפסוק (יהושע טו, סג) "ואת היבוס יושבי ירושלים", כותב הרד"ק: "והיבוסים הזה לא היה היבוסים משבעת הגויים, אלא אדם אחד שהיה שמו יבוס, והיה מפלישתים מזרע אבימלך, ונקרא המקום על שמו יבוס". מבואר בדבריו שהפלישתים לא היו מז' עממין (הרד"ק חזר על דבריו אלה בפירושו לספר שמואל ב' (כד, כג), וקדם לו רש"י ביהושע שפירש באופן דומה).

10. עיין ספר שופטים, דעת מקרא, מבוא, עמ' 16-19; ספר שמואל א', דעת מקרא, מבוא, עמ' 77-82.

11. הרלב"ג (שם) פירש "שלא נשאר בהם מקום שלא הוכה".

שבאו מבחוץ¹². יתכן שהשם "פלשתינה" גם הוא מספיקי העונש על הברית שכרת אברהם עם אבימלך, כשנתן לו ולזרעו הכרה חוקית בארץ ישראל¹³.

בספר לאמונת עתנו (ירושלים תשנ"ד, ח"א, "נהלת בעוז", עמ' קכה-קמ)¹⁴ דן הרב צבי ישראל טאו בהרחבה במהותם של הפלישתים. לדעתו, הפלישתים מבטאים את הכוח המתנגד למלכות ישראל בארץ ישראל. הוכחה לדבריו הביא מפירוש הגר"א לספר חבקוק (ג, יד), בפיסקה שהושמטה על ידי הצנזור ונתגלתה בימינו:

אלה השלשה הם שלשה מצרנים של ארץ ישראל - מואב ממזרח, אדום מדרום, פלישתים ממערב. מואב הוא אבות הטומאה, שנטמאו בו ישראל. אדום הוא אבות הנזיקין, שהזיקו לישראל ביותר. ופלישתים הצרו לישראל במאד, ולא הניחו להם שום ממשלה ושלטון, כמו שכתוב: "וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל..." (שמואל א' יג, יט).

מבואר בדבריו שהפלישתים, בניגוד לשאר העמים, לא החטיו את ישראל בעבודה זרה, ולא פיתו אותם בעריות. כל עניינם - התנגדות לשלטון הלאומי של ישראל בארץ ישראל¹⁵.

12. אנציקלופדיה אוצר ישראל, ערך פלישתים.

13. הרב יעקב ורהפטיג, שמעתין, גליון 58 (סיון תשל"ט), עמ' 72.

14. עיין בכל דבריו כי נקודות רבות לא הובאו כאן. ראה עוד: שם משמואל, שמות בשלח שנת תרע"ב, תרע"ה, תרע"ט.

15. השם "פלשתינאים" בימינו, מקורו בשם פלישתים. עמי אירופה קראו לארץ ישראל במתכוון פלשתין או פלשתינה, ולא ארץ ישראל או ארץ יהודה. כפי שנתבאר לעיל, שם זה ניתן על ידי הקיסר הרומאי אדריינוס "שחיק טמיא", שהחריב את ארץ ישראל אחרי מרד בר כוכבא, ושינה את שם ירושלים ל"איליה קפיטולינה". הוא שהסב גם את שם הארץ ל"פלשתינה", על שם הפלישתים. מטרתו היתה לשרש כל שם וזכר לארץ ישראל ולירושלים. כיוון שהתרבות הרומית שלטה בכל אירופה, נשתרש שם זה ושרד עד היום. מבחינה היסטורית פלשתין היתה מחוז של סוריה. הפלשתינאים ממלאים היום אותה תפקיד שמילאו הפלישתים בזמן התנחלות ישראל בארצו והקמת מלכותו. מגמתם - התנגדות לשלטון לאומי של עם ישראל בארץ ישראל. נלע"ד להוסיף, הפלישתים אינם אומה שארצם המקורית היתה ארץ ישראל. כפי שנתבאר לעיל, הם הגיעו לארץ ישראל מאיזור הים האיגאי מיוון. הם עם נוסף לשבעת עמי כנען המקוריים שבארץ ישראל. הלימוד מכך הוא שיהיה עכו נוסף, שלמרות שמוצאו ממקום אחר, הוא יטען לבעלות וחזקה על ארץ ישראל. גם בימינו, הטוענים לבעלות על ארץ ישראל הם הפלשתינאים, שלפני קום המדינה היו ללא ישות לאומית ומדינית והגיעו מבחוץ. הפלישתים הגיעו מיוון, "ממערב לארץ ישראל" (לשון הגר"א). ים פלישתים נקרא "הים האחרון" (דברים יא, כד) מלשון אחר, כי הם האומה האחרונה שאיתה יתמודד עם ישראל. לפלישתים, שהם האומה הנוספת על שבעת עמי כנען, יש מהות שונה משבעת עמי כנען הקודמים להם. מאבקם נגד עם ישראל הוא ארוך וקשה, שונה ממאבקם של שבעת עמי כנען כפי שנתבאר לעיל, ומאידיך הם משלימים את העמים הנלחמים נגד ישראל. גם הפלשתינאים בימינו, הם אוסף של משפחות ושבטים שהגיעו לארץ ישראל בתקופה מאוחרת, לאחר שעם ישראל גלה מארצו. גם הם טוענים לבעלות על ארץ ישראל, למרות שאין זו ארצם המקורית. המאבק איתם הוא האחרון לפני גילוי מלכות ישראל ומלכות שמים, ואכמ"ל.

שיטת הרשב"ם, שאברהם נענש בגלל ויתור על חלקים של ארץ ישראל, בכרתו ברית עם אבימלך מלך פלישתים, קשורה עם שיטתו בפירושו לתחילת פרשת וירא. על הפסוק "וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עֲשֵׂה" (בראשית יח, יז) כותב הרשב"ם, שהקב"ה ראה צורך להודיע לאברהם על החרבת סדום, בגלל הבטחת הקב"ה לתת לאברהם ארצות אלו, ואיך יחריב קרקע השייכת לאברהם ולזרעו? זו לשון הרשב"ם:

המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שבניו ישמרו דרך ה', ויזכו להביא עליהם את אשר דיבר לאברהם, לתת להם את ארץ כנען, ואלו העיירות מנחלת בניו הם, כדכתיב בגבול בני כנען בפרשת נח "ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סדומה ועמורה ואדמה וצב'ים עד לְשַׁע" (בראשית י', יט), ואיך אחריב קרקע שלו וקרקע בניו שלא מדעתו?¹⁶

פירוש זה של הרשב"ם הוא כעין הקדמה לפירושו על טענת הקב"ה נגד כריתת הברית עם אבימלך.

ג. הויכוח בין יפתח למלך בני עמון

פרשת יפתח ומלך בני עמון התרחשה בעבר הירדן בנחלתם של ראובן, גד וחצי שבט מנשה. בימי משה כבשו שבטי ישראל מן הארנון שבדרום ועד הר חרמון בצפון (דברים ג, ח), והתנחלו שם בשכנות לעמון ומואב. שנים מספר לפני הכיבוש הישראלי, היתה מלחמה בין מואב לבין האמורי¹⁷. סיחון מלך האמורי היכה את מלך מואב, כבש את השטח המשתרע בין הארנון לבין היבוק וכוונן ממלכה אמורית ששלטה מן הארנון בדרום ועד קצה ים כנרת בצפון מערב (במדבר כא, כד-ל; יהושע יב, ב-ג). תוצאותיה של מלחמה זו היו ששני העמים-האחים, עמון ומואב, התנתקו זה מזה. ארץ מואב הצטמצמה ונסוגה דרומה לארנון, ואילו העמונים הורחקו מזרחה אל המדבר.

16. אמנם קדם לו רש"י (יח, יז ד"ה אשר אני עושה בסדום) כשכתב: "לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר: 'גבול הכנעני מצידון וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו'" (בראשית י', יט). קראתי אותו אברהם - אב המון גויים, ואשמיד את הבנים, ולא אודיע לאב שהוא אוהבי". אך הרשב"ם הדגיש את ההבטחה על הארץ בלבד, והשמיט את הנימוק ש"אברהם - אב המון גויים", והוסיף על דברי רש"י - "ואיך אחריב קרקע שלו וקרקע בניו שלא מדעתו".

17. במחקר ההיסטורי-ארכיאולוגי מקובל כי בסמוך לכיבוש עבר הירדן המזרחי על ידי ישראל, הוקמו ממלכות עמון-מואב-אדום. הדבר רמוז בתורה (דברים ב, כ-כב): "רפאים ישבו בה לפנים, והעמנים יקראו להם זמזמים... וישמידם ה' מפניהם וישבו תחתם..." וכן נאמר שם ביחס לאדום (שעיר).

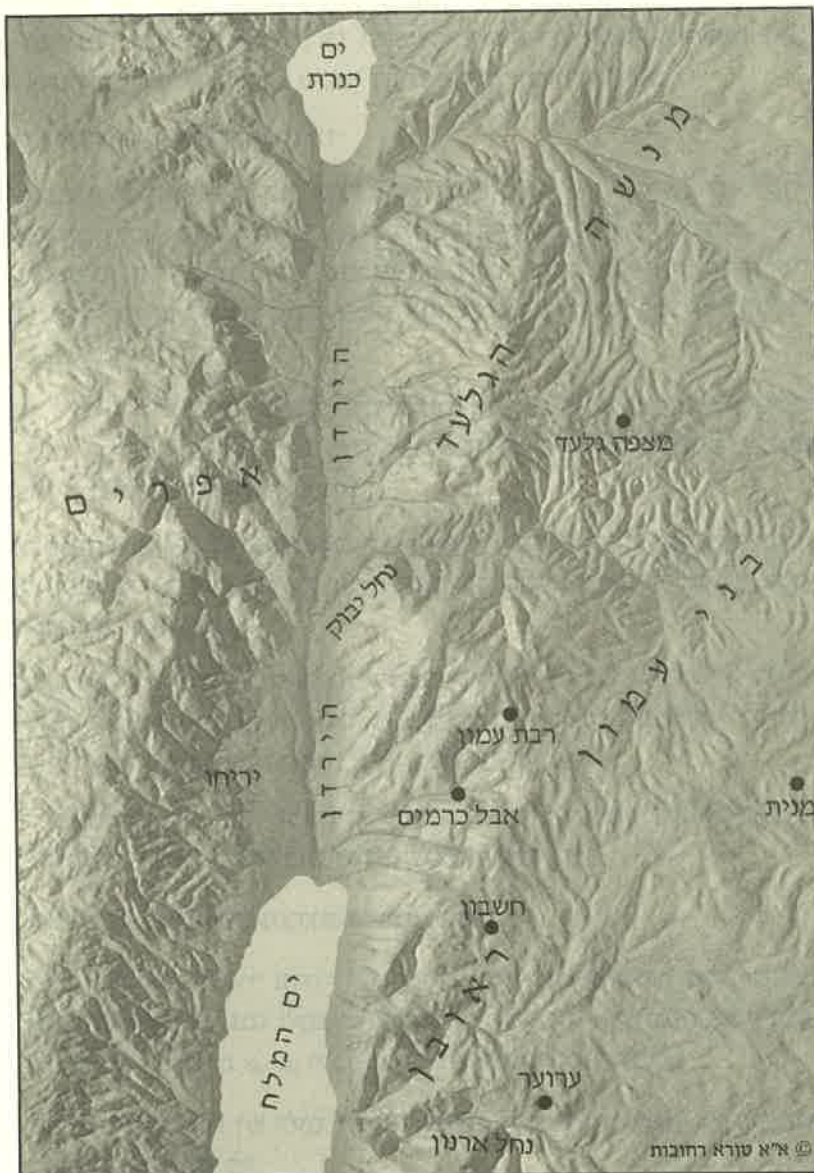
גם על עם ישראל השפיעה מלחמה זו. ערב כניסתם לארץ נצטוו ישראל: "אל תצר את מואב ואל תתגר במלחמה, כי לא אתן לך מארצו ירושה" (דברים ב, ט). וכן ביחס לבני עמון נצטוו ישראל אותו ציווי (שם, ב, יט). לא כן ביחס לאמורי שהוא אחד משבעת עמי כנען שמצווים אנו להחרימו ולכבוש את ארצו. ניצחון סיחון מלך חשבון על עמון ומואב גרם שהותר לישראל להלחם נגדו, כי הוא משבעת עממים, וכשניצחו אותו, עבר כל השטח שכבש מעמון ומואב - דרום הגלעד "מארנון ועד היבוק" - לרשותם של ישראל. בפי חז"ל נקרא שינוי זה "עמון ומואב טהרו בסיחון" (חולין ס, ב). העמונים והמואבים לא שכחו את העבר, וציפו לשעת כושר להלחם עם ישראל ולהחזיר את שטחי דרום הגלעד.

התקפות המדיינים החלישו את ישראל יושבי הגלעד, לפיכך סבר מלך בני עמון כי הגיעה השעה להחזיר את דרום הגלעד "מארנון עד היבוק" לעמון ומואב - ולכן פתח במלחמה עם ישראל¹⁸. טענות מלך בני עמון ותשובת יפתח נמצאות בספר שופטים יא, יב-כח:

וַיִּשְׁלַח יַפְתָּח מַלְאָכִים אֶל מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן לֵאמֹר מָה לִּי וְלָךְ כִּי בָאתָ אֵלַי לְהִלָּחֵם בְּאַרְצִי. וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן אֶל מַלְאָכָיו יַפְתָּח, כִּי לָקַח יִשְׂרָאֵל אֶת אֲרָצִי בְּעִלּוֹתָיו מִמִּצְרַיִם מֵאַרְנוֹן וְעַד הַיַּבֵּק וְעַד הַיַּרְדֵּן וְעַתָּה הִשִּׁיבָה אֶתְהֶן בְּשָׁלוֹם. וַיֹּסֶף עוֹד יַפְתָּח וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל מֶלֶךְ בְּנֵי עַמּוֹן. וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה אָמַר יַפְתָּח: לֹא לָקַח יִשְׂרָאֵל אֶת אֲרָץ מוֹאָב וְאֶת אֲרָץ בְּנֵי עַמּוֹן. כִּי בְּעִלּוֹתָם מִמִּצְרַיִם וַיִּלָּךְ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר עַד יָם סוּף וַיָּבֵא קִדְשָׁה. וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם לֵאמֹר אֲעִבְרָה נָא בְּאַרְצְךָ, וְלֹא שָׁמַע מֶלֶךְ אֲדוֹם. וְגַם אֶל מֶלֶךְ מוֹאָב שָׁלַח, וְלֹא אָבָה, וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּקִדְשׁ. וַיִּלָּךְ בַּמִּדְבָּר וַיִּסֹּב אֶת אֲרָץ אֲדוֹם וְאֶת אֲרָץ מוֹאָב וַיָּבֵא מִמִּזְרַח שָׁמֶשׁ לְאֲרָץ מוֹאָב, וַיַּחְנוּן בְּעֵבֶר אֲרְנוֹן, וְלֹא בָּאוּ בְּגִבּוֹל מוֹאָב כִּי אֲרְנוֹן גְּבוּל מוֹאָב. וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים אֶל סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי מֶלֶךְ חֲשִׁבוֹן, וַיֹּאמֶר לוֹ יִשְׂרָאֵל: נִעְבְּרָה נָא בְּאַרְצְךָ עַד מְקוֹמִי. וְלֹא הָאֱמִין סִיחֹן אֶת יִשְׂרָאֵל עֵבֶר בְּגִבּוֹלוֹ, וַיֵּאֶסֶף סִיחֹן אֶת כָּל עַמּוֹ וַיַּחְנוּ בִּיהֶצָה, וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל. וַיִּתֵּן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶת סִיחֹן וְאֶת כָּל עַמּוֹ בְּיַד יִשְׂרָאֵל וַיִּכּוּם וַיִּירֶשׁ יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל אֲרָץ הָאֱמֹרִי יוֹשֵׁב הָאֲרָץ הַהִיא. וַיִּירָשׁוּ אֶת כָּל גְּבוּל הָאֱמֹרִי מֵאַרְנוֹן וְעַד הַיַּבֵּק וַיִּמְנוּ הַמִּדְבָּר וְעַד הַיַּרְדֵּן. וְעַתָּה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוֹרִישׁ אֶת הָאֱמֹרִי מִפְּנֵי עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאֶתְהָ תִירָשְׁנוּ. הֲלֹא אֶת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ אֱלֹהֶיךָ אוֹתוֹ תִירֶשׁ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' אֱלֹהֵינוּ מִפְּנֵינוּ אוֹתוֹ נִירֶשׁ. וְעַתָּה הַטּוֹב טוֹב אֶתְהָ מִבְּלֶק בֵּן צְפוּר מֶלֶךְ מוֹאָב, הַרּוֹב רָב עִם יִשְׂרָאֵל אִם נִלְחָם נִלְחָם בָּם. בְּשִׁבְתִּי יִשְׂרָאֵל בְּחֲשִׁבוֹן וּבְבִגְנוֹתֶיהָ וּבְעֵרְעוֹר וּבְבִגְנוֹתֶיהָ וּבְכָל הָעָרִים אֲשֶׁר עַל יַדִּי אֲרְנוֹן שְׁלֹשׁ

18. על פי דעת מקרא לספר שופטים, עמ' קיח-קכ.

מאות שנה, ומדוע לא הצלתם בעת ההיא. ואנכי לא חטאתי לך, ואתה עשה אתי רעה להלחם בי. ישפט ה' השפט היום בין בני ישראל ובין בני עמון. ולא שמע מלך בני עמון אל דברי יפתח אשר שלח אליו.

מפה מס' 3: הויכוח בין יפתח למלך בני עמון

האברבנאל והמלבי"ם סיכמו את טענות מלך בני עמון ותשובת יפתח, בעקבותיהם נלך אנו. נושא הויכוח הוא "שטחים (שטחי עבר הירדן) תמורת שלום".

טענות מלך בני עמון: (1) ארץ הגלעד היא "ארצי" לא ארצך; (2) ישראל גזלו את הגלעד מאיתנו כשעלו ממצרים; (3) האפשרות היחידה למנוע מלחמה היא "ועתה השיבה אתהן בשלום" - החזרת שטחי דרום הגלעד תמורת שלום.

בדברי יפתח ישנן ארבע תשובות:

(1) העובדות שטוען מלך בני עמון אינן נכונות, כי עם ישראל לא לקח מאומה מעמון ומואב ולכן אין למלך עמון דין משפט בבקשת ארץ זו. אדרבה, עם ישראל שלחו מלאכים, כדי למנוע את המלחמה בדרכי שלום וביקשו רשות רק לעבור בגבולם, עמון ומואב סירבו לתת להם רשות לעבור בארצם, ובני ישראל סובבו את ארצם ולא נכנסו אליה.

(2) בני ישראל לא כבשו ארצות אלו מעמון ומואב, אלא מיד סיחון מלך האמורי שכבש אותן מעמון ומואב. זאת ועוד, בני ישראל לא יזמו מלחמה זו אלא סיחון ועמו יצאו להלחם נגד ישראל ונוצחו.

(3) מלחמות ישראל הן מלחמות ה'. הקב"ה לקח את הגלעד מיד סיחון ונתנו לישראל, וישראל ירשו אותו על פי ה'. מה לך מלך בני עמון לטעון, לדבר שהוא מפלאי אלוקים והשגחתו?

(4) עברו שלוש מאות שנים מזמן שנכבש הגלעד על ידי ישראל. היכן הייתם כל השנים הללו? מעולם לא ערער אדם על בעלותם של ישראל בגלעד. לכן יש לישראל "חזקה שיש עמה טענה" על המקום, ואין לכם זכויות עליו.

דברי יפתח הם תשובה קלאסית לטענות הגויים במשך כל הדורות כלפי עם ישראל "ליסטים אתם". בתשובתו ישנם שלושה יסודות:

א. הגויים משתמשים בעובדות שאינן נכונות.

ב. הויכוח הוא במישור הדתי אמוני, כי ארץ ישראל שונה מכל הארצות. היא ארץ אלוקית שניתנה לעם ישראל על ידי הקב"ה - "נתנה לאשר ישר בעיניך" (כדברי רש"י, בראשית א, א), ולכן אין לאומות טענה על הארץ.

ג. מבחינה משפטית יש לעם ישראל חזקה שיש עמה טענה, כי רק הוא החזיק בארץ והיה נאמן לה.

למעשה, מלך בני עמון אינו מקבל את תשובותיו של יפתח, ויפתח יוצא למלחמה נגדו ומנצח.

ד. הויכוח בין אנטיוכוס (סידטס) לשמעון החשמונאי

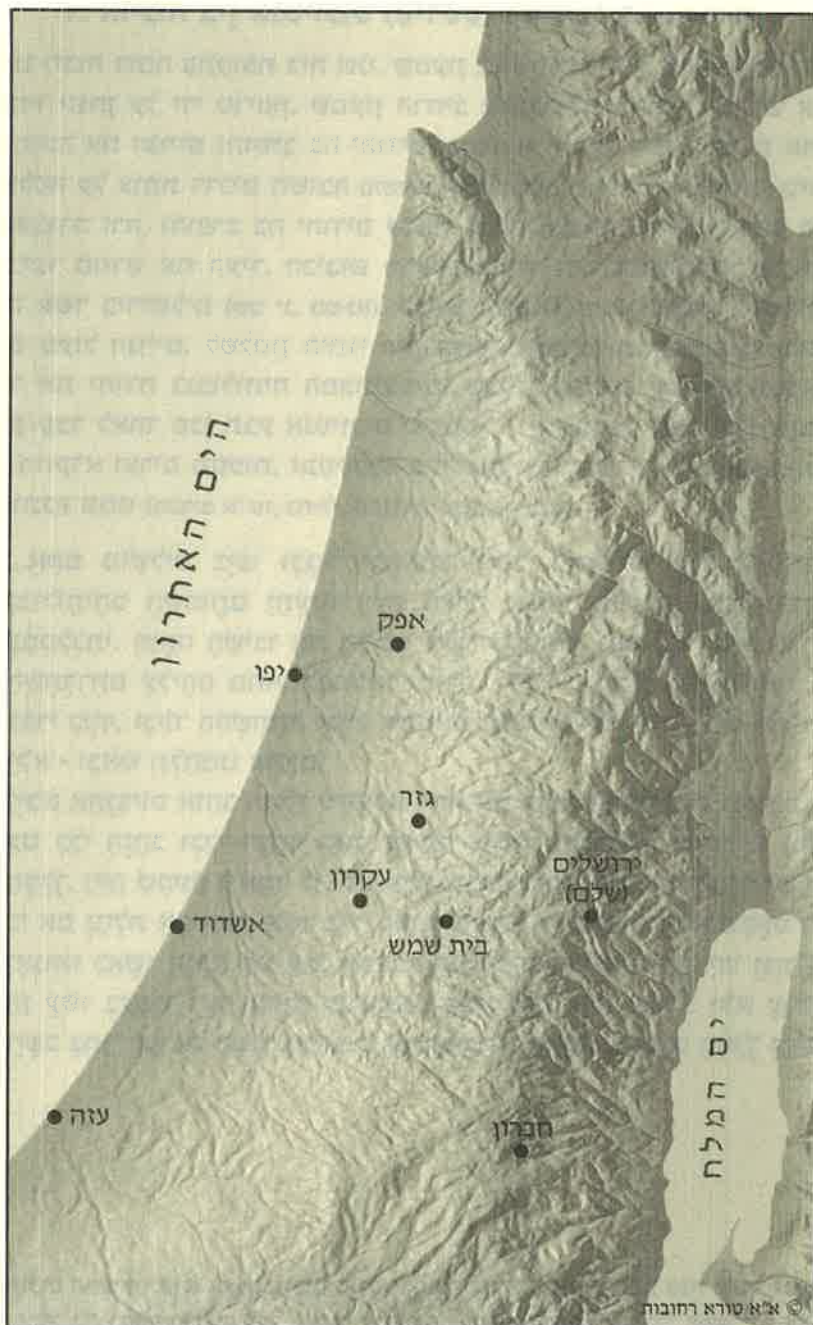
מצאנו ויכוח דומה בתקופת בית שני. שמעון החשמונאי נטל את המנהיגות לאחר רצח אחיו יונתן על ידי טריפון. שמעון הרחיב את גבולות יהודה כשכבש את יפו, גירש מתוכה את הגויים והושיב בה יהודים (מכבים א' יד, לד). הוא כבש גם את העיר גזר ששלטה על צומת דרכים חשובה (השפלה, עמק אילון, בית חורון וירושלים), טיהר את העיר מעבודה זרה, והושיב בה יהודים שומרי תורה ומצוות. הוא אף קבע שם את ביתו וביצר מחדש את העיר. הכיבוש החשוב ביותר היה השתלטותו על החקרא, המצודה אשר בירושלים (שם יג, מט-נא). כיבוש החקרא גרם למעשה לשחרורה של ירושלים מעול הגויים. לשלטון היווני היה קשה להשלים עם עובדה זו. הוא רצה להשאיר את יהודה בגבולותיה המצומצמים, שכללו רק את ירושלים וסביבותיה, ולכן זמן קצר לאחר מכן תבע אנטיוכוס סידטס¹⁹ - יורשו של דמטריוס השני - את החזרת החקרא וערים נוספות. אנטיוכוס שלח את אחד משריו - את אתנביוס - אל שמעון ותבע ממנו (מכבים א' טו, כח-לו, מהדורת אברהם כהנא):

...אתם מושלים בָּיָפוּ וּבְגִזְרָה וּבְמִצְדָה אֲשֶׁר בְּיְרוּשָׁלַם עָרֵי מְמִלְכָתִי. אֵת גְּבוּלוֹתֵיהֶם הַשְּׂמוֹתָם וַתַּעֲשׂוּ רָעָה גְדוֹלָה בְּאֶרֶץ וַתִּשְׁתַּרְרוּ בְּמִקְוֹמוֹת רַבִּים בְּמִמְלַכְתִּי. וְעַתָּה הִשִּׁיבוּ אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר לְקַחְתֶּם, וְאֵת מְסֵי הַמִּקְוֹמוֹת אֲשֶׁר הִשְׁתַּרְתֶּם עֲלֵיהֶם מִחוּץ לְגְבוּלוֹת יְהוּדָה. וְלֹא - וּנְתַתֶּם תְּחִתָּם חֲמֵשׁ מֵאוֹת כֶּכָרֵי כֶסֶף, וּבְעֵד הַהִשְׁחָתָה אֲשֶׁר הִשְׁחַתְתֶּם וּמֵס הָעָרִים עוֹד כֶּכָרִים חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְלֹא - וּבְאֵנוּ וְנִלְחַמְנוּ אִתְּכֶם.

וַיָּבֵא אֶתְנַבְיֹוס אוֹהֵב הַמֶּלֶךְ יְרוּשָׁלַם וַיֵּרָא אֶת כְּבוֹד שְׁמַעוֹן וְאֵת מַעֲרַכַת הַכְּלִים עִם כְּלֵי הַזָּהָב וְכֵלֵי הַכֶּסֶף וְאֵת הַמַּעֲמָד הַגָּדוֹל וַיִּשְׁתַּוְּמֶם וַיֹּדַע לוֹ אֵת דְּבָרֵי הַמֶּלֶךְ. וַיַּעַן שְׁמַעוֹן וַיֹּאמֶר לוֹ: לֹא אֶרֶץ נִכְרִיָה לְקַחְנוּ וְלֹא בְּרִכּוּשׁ נִכְרִים מִשְׁלָנוּ, כִּי אִם נִחַלְתָּ אֲבוֹתֵינוּ, אֲשֶׁר בְּיַד אוֹיְבֵינוּ בְּעַת מִן הָעַתִּים בְּלֹא מִשְׁפָּט נִכְבְּשָׁה. וְאַנְחֵנוּ כְּאֲשֶׁר הִיְתָה לָנוּ עַת, הִשִּׁיבְנוּ אֶת נִחַלְתָּ אֲבוֹתֵינוּ. וְעַל יָפוּ וּגְזֵר תִּדְרֹשׁ, הֵן עָשׂוּ בְּעַמְנוּ רָעָה גְדוֹלָה וּבְאֶרְצֵנוּ, בְּעֵדָן נִתַּן מֵאָה כֶּכָר²⁰. וְלֹא עֲנָהוּ דְבָר. וַיֵּשֶׁב בְּחָרֵי אֵף אֶל הַמֶּלֶךְ וַיֹּדַע לוֹ אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... וַיִּכְעַס הַמֶּלֶךְ בְּעַס גְּדוֹל.

19. אנטיוכוס השביעי נקרא גם אנטיוכוס סידטס, מפני שגדל באסיה הקטנה בעיר סידי שבממפליה.
20. את פסוק לה בספר מכבים "ועל יפו וגזר תדרוש... בעדן ניתן מאה כיכר" אפשר להסביר בשתי צורות: א. סירמו של הפסוק בסימן קריאה. כלומר, אנו מוכנים לשלם תמורתן מאה כיכר ולא חמש מאות. ב. הפסוק נקרא בסימן שאלה - אפילו מאה כיכר (סכום מועט) אינני מוכן, ובוודאי לא חמש מאות. לפי זה שמעון אינו מוכן לשלם לאנטיוכוס כלום.

ויתור על חלקים מארץ ישראל לאור פרשיות בתנ"ך ובתולדות ישראל

מפה מס' 4: הויכוח בין שמעון לאנטיוכוס

תביעותיו של אנטיוכוס היו: (1) החזרת הערים יפו, גזר, החקרא שבירושלים, עקרון (שם י, פט) עזה (יא, סא) ועוד; (2) החזרת המיסים שלקח שמעון מתושבי הערים שכבש, או לחלופין לשלם 500 כיכר כסף בעד הערים, ועוד 500 כיכרים כסף תמורת המיסים שלקח. אם לא ישלמו "ובאנו ונלחמנו אתכם".

שמעון דוחה את תביעותיו של אנטיוכוס כמעט לחלוטין. הוא עונה לו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. תשובתו: (1) היהודים לא כבשו ארץ נכריה, אלא החזירו לבעלותם את נחלת אבותיהם שניטלה מהם על ידי אויביהם ללא משפט; (2) כיבוש יפו וגזר מוצדק, כי ערים אלו הרעו במיוחד לישראל ולכן נכבשו; (3) ובכל זאת, כדי לפייס את אנטיוכוס ולנסות למנוע מלחמה היה שמעון מוכן לשלם מאה כיכר כסף תמורת יפו וגזר²¹.

סירובו של שמעון לתביעותיו של אנטיוכוס סידטס גרם למלחמה. אנטיוכוס הטיל על קנדביאוס נציב האיזור לפעול נגד יהודה. הוא קבע את בסיסו ביבנה ומשם החל להלחם כנגדם, כפי שמתואר (שם, מ-מא): "וַיָּבֵא קַנְדָּבְיוֹס לְיִבְנָה וַיַּחַל לְהַרְגִּיז אֶת הָעָם וַלְנַחַל בְּיַהוּדָה, וְלַקַּחַת אֶת הָעָם בְּשָׂבִי וְלַהֲרֹג. וַיָּבִין אֶת הַקְּדָרוֹן, וַיִּנַּח שָׁם סוֹס וַחֲמִיל, לְמַעַן יֵשְׂדוּ בְּצִאתָם אֶת דְּרָכֵי יְהוּדָה, כְּאֲשֶׁר צָנָה לוֹ הַמֶּלֶךְ". שמעון לא נרתע, והטיל על יוחנן ויהודה בניו להלחם נגד הצבא היווני. שמעון העמיד לרשותם צבא גדול של עשרים אלף לוחמים, שבתוכם היו גם פרשים. קרב גדול נערך באיזור מודיעין, ונסתיים בנצחון החשמונאים (שם, טז, ד-ו). לאחר קרב זה, ובמשך כל ימי שמעון לא נעשה שום נסיון מצד אנטיוכוס להשתלט על יהודה במלחמה.

נושא הויכוח כאן הוא שלום או מלחמה, תמורת שטחים או כסף. שלא כמו בויכוח בין יפתח למלך בני עמון, שמלך עמון דרש שטחים בלבד, כאן היה אפשר למנוע את המלחמה תמורת ממון. השאלה היא מדוע לא שילם שמעון את הכסף כדי למנוע מלחמה?

יש לומר: (1) התשלום מהווה הודאה שארץ ישראל אינה שלנו אלא של היוונים, ולכן לא היה שמעון מוכן. אכן, הוא היה מוכן לפייס אותם בסכום קטן בגלל נזקים שנעשו לדבריו, בתקווה שימנע מלחמה.

(2) שמעון ידע שאין לסמוך על דברי היוונים, כפי שכבר נוכח כאשר הם רצחו את אחיו יונתן בערמה למרות שסייע להם. גם לאנטיוכוס עזר שמעון בעבר ועכשיו הוא נלחם נגדו. שמעון ידע שגם אם יתן לאנטיוכוס את הכסף שהוא מבקש תפרוץ מלחמה בכל מקרה.

21. ולפי ההסבר השני בהערה 20, לא היה מוכן לשלם לאנטיוכוס דבר.

תשובות ברורות וחד משמעיות ביחס לזכותו של עם ישראל על ארץ ישראל, בלי התנצליות וגמגומים, מצאנו אצל יפתח ושמעון החשמונאי. בפי חז"ל מכונה יפתח "מקלי עולם". לעומתו, שמעון היה ממשפחת כהנים מיוחסת. מכל מקום, זה וגם זה מלמדים אותנו כי ארץ ישראל ניתנה לעם ישראל על ידי הקב"ה, ועובדה זו ברורה לכל ישראל - מהפחותים והריקנים שבהם (יפתח), עד הגדולים והמיוחסים שבהם (שמעון החשמונאי).

ה. עשרים הערים בגליל שנתן שלמה לחירם

בספר מלכים א' (ט, ייד) מסופר ששלמה המלך נתן לחירם מלך צור עשרים עיר בגליל לאחר שבנה את בית המקדש ואת בית המלך, כהכרת תודה לחירם על שסייע לו בזמן הבנייה בזהב, בעצי ארזים ובברושים:

וַיְהִי מִקְצֵה עֶשְׂרִים שָׁנָה אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה אֶת שְׁנֵי הַבָּתִּים אֶת בַּיִת ה' וְאֶת בַּיִת הַמֶּלֶךְ. חִירָם מֶלֶךְ צֹר נָשָׂא אֶת שְׁלֹמֹה בְּעֵצֵי אֲרָזִים וּבְעֵצֵי בְרוֹשִׁים וּבְזָהָב לְכָל חֶפְצוֹ. אִזָּהוּ? תַּן הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לְחִירָם עֶשְׂרִים עִיר בְּאֶרֶץ הַגָּלִיל. וַיֵּצֵא חִירָם מִצֹּר לְרֵאוֹת אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר נָתַן לוֹ שְׁלֹמֹה וְלֹא יָשְׂרוּ בְּעֵינָיו. וַיֹּאמֶר: מֶה הָעָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי, אָחִי? וַיִּקְרָא לָהֶם אֶרֶץ כְּבוֹל עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

מכאן נראה לכאורה שמותר לתת לגויים ערים ושטחים מארץ ישראל. בראיה זו דנו ראשונים ואחרונים שפירושיהם יובאו להלן.

בספר דברי הימים ב' (ח, ב) נאמר:

וְהָעָרִים אֲשֶׁר נָתַן חִירָם לְשְׁלֹמֹה בָּנָה שְׁלֹמֹה אֹתָם וַיּוֹשֶׁב שָׁם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

שואלים המפרשים:

1. מי הנותן ומי המקבל? בספר מלכים משמע ששלמה נתן לחירם, ובספר דברי הימים משמע שחירם נתן לשלמה!
2. איך עשה שלמה כן, והרי עבר על איסור תורה "לא תחנם" - לא לתת לגוי חניה בקרקע ארץ ישראל? ולא מצאנו שחז"ל גערו בשלמה על כך²²!
3. מה פירוש "ארץ כבול" והיכן היא נמצאת?²³

22. הרב משה טולדאנו (בספר מלאכת הקודש, ליוורנו תקס"ג, פרשת ואתחנן ד"ה לא תחנם, דף קצה, ב) הוסיף: מי נתן לשלמה רשות לתת ערים אלו, הרי אותו שבט שעלו ערים אלה בגורלו - גזל אותן שלמה ממנו חס וחלילה?

23. תשובה לשאלה זו, ראה בנספח, סעיף ו.

1. הסבר הרד"ק והרלב"ג - חילופי קרקעות מותרים

הרד"ק והרלב"ג התייחסו לסתירה בין ספר מלכים לספר דברי הימים ולשאלה כיצד ויתר שלמה על ערים בארץ ישראל. הרד"ק בספר דברי הימים (ב' ח, ג) כתב:

כי נתן חורם לשלמה ערים בארצו, והושיב שם בני ישראל כדי להתחזק בהם, ושלמה גם כן נתן לחורם ערים בגליל וזה היה כדי לחזק הברית ביניהם. וזכר במלכים מה שנתן שלמה לחירם וזכר בזה הספר (דברי הימים) מה שנתן חורם לשלמה²⁴.

כלומר, בספר מלכים מסופר מה שנתן שלמה לחירם, ובספר דברי הימים מסופר מה שנתן חירם לשלמה. המצודת דוד (בספר דברי הימים) הסביר, שכך הוא "דרך המקרא - מה שסתם זה גילה זה". בעל "תורת חסד" הסביר, שלדעת הרד"ק מעשה זה הוא "כמו חליפין, ומותר להחליף עם העכו"ם"²⁵. לפי זה מותר לתת ערים מארץ ישראל, כשהמטרה היא "חיזוק הברית בין שני העמים", והגתנה היא הדדית.

מלשונו של הרד"ק משמע שבערים שנתן חירם לשלמה הושיב שלמה אנשים מבני ישראל כדי להתחזק בהם, כלומר שלט בהם. לעומת זאת הערים שנתן שלמה לחירם לא יושבו על ידי חירם כי לא "ישרו בעיניו" ונשארו בשליטתם של ישראל.

הרלב"ג (מלכים א' ט, יא) הוסיף:

כבר נזכר בספר דברי הימים כי חירם נתן גם כן לשלמה עיירות הושיב בהם את בני ישראל, וראוי היה להיות כן, כי לא יתכן למלך למעט ארץ ישראל.

לדעתו, רק בדרך של חליפין מותר לתת חלקים מארץ ישראל (כי בזה אין מיעוט מארץ ישראל), ולכן החלפת שטחים בין ארץ ישראל לשכנותיה מותרת, אבל לא נסיגה חד צדדית.

24. כך כתב גם במלכים א' ט, י, שנתן לו ערים תמורת ערים. אלא שהוסיף ש"חירם נתן לשלמה עשרים עיר בארצו". וצ"ע, מנין לרד"ק שחירם נתן לשלמה עשרים ערים? בדברי הימים כתוב ש"נתן לו ערים" ולא נאמר מספרם! ויתכן שכתב זאת על דרך הסברה, שכנראה חירם נתן לשלמה מספר ערים זהה לזה שקיבל, מידה כנגד מידה.

25. הרב שניאור זלמן מלובלין, בעל שו"ת תורת חסד, בתשובה משנת תרמ"ה, שנדפסה בשו"ת זכר שמחה, לרב שמחה הלוי במברגר, סימן רטו, ז. התשובה נדפסה גם בשו"ת יד הלוי, ח"ב, ירושלים תשל"ב.

התשובה היתה בקשר לשאלה שעמדה אז על הפרק בירושלים, על אודות חברת אנשים שהתנדבו סך מסוים לבניין בית חולים בירושלים וקנו בית מפואר מגוי. כשרצו לפתוח את שערי הבית בשביל החולים, קמה התנגדות מצד השכנים הגויים לבניין בית החולים, והם פנו לערכאות לבטל את הקניה. נשאלה השאלה, האם יש היתר למכור את הבית לגויים, שקופצים לקנותו ולהרבות במחירו יותר ממה שנתנה החברה בעדו ולהרויח כ"ה אלף מארק. ואם ימכרו אותו לישראל יהיו מוכרחים להוזיל את המקח בהרבה.

הרלב"ג (מלכים א', סוף פ"א, בתועלת השלושים וארבע) הוסיף:

להודיע שאין ראוי למלך להמעיט ארץ ישראל, אבל להרחיבה. וכאשר יבוא ההכרח לתת ממנה, ראוי שיתן מה שיותר מעט התועלת. ולכן סיפר שהעשרים עיר שנתן שלמה לחירם היו ארץ כבול, ואף על פי שכבר נתן לחירם עיירות אחרות כמו שנזכר בדברי הימים.

כלומר, גם החלפת שטחים שמותרת, היא רק "כאשר יבוא ההכרח", או "לצורך גדול לטובת ישראל"²⁶, כמו שהיה בימי שלמה שהיו מוכרחים וזקוקים לחירם כדי לבנות את בית המקדש ואת בית המלך. אבל כשאין צורך - "החלפת שטחים" אסורה. בנוסף, גם כשמחליפים שטחים צריכים להשתדל לתת לגויים אדמות גרועות, קרקע זיבורית, "אדמת כבול", ולא אדמות טובות.

המסקנה מדברי הרד"ק והרלב"ג היא, שאין איסור "לא תחנם" בדרך של חליפין.

בעל תורת חסד האריך בתשובה²⁷ להוכיח זאת - וזו לשונו:

שאם היה כתוב בתורה לשון מכירה, שאסור למכור להם, אז היה שייך לדון האם חליפין הם כמקח וממכר, אבל בתורה כתוב "לא תחנם" ודרשו חז"ל "לא תתן להם חניה בקרקע". ומטעם שכתב הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"י ה"ד), שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא, ועתה נותן לו חניה בקרקע, ותהיה מעכשיו ישיבתו ישיבת קבע בארץ. מה שאין כן בחליפין, שהעכ"ם היה לו מקודם ישיבה קבועה וחניה בקרקע, מה לי בית זה או זה שמחליף עמו? ואין שום סברה שיהיה איסור בדבר.

היו שהוסיפו²⁸, שבדבריו הוא מניח יסוד שלא עצם מעשה המכירה הוא הקובע את האיסור אלא תוצאות המכירה. דהיינו, החניה של הנוכרי היוצאת מן המכירה, ולכן להחליף קרקע בקרקע מותר, שאף על פי שחליפין כמכר, מכל מקום חניה חדשה אין כאן²⁹.

26. לשון בעל התורת חסד, שם.

27. הובא לעיל בהערה 25. בעניין זה ראה עוד: שו"ת בני ציון, סימן נג; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ו סימן לא. סברה זו כתב גם מרן הרא"ה קוק, במבוא לשבת הארץ סעיף יב בשם הגאון הרב זלמן ש"ך.

28. הרב צ"פ פרנק, כרם ציון השלם, אוצר השביעית, ירושלים תשכ"ה, עמ' לו. הרב ש"י זיין, לאור ההלכה, ירושלים תשי"ז, עמ' קכד.

29. היו שחלקו על בעל התורת חסד. הרב ד"ב ווינפלד (שו"ת דוב מישרים, ח"ב סימן מז ח"ג סימן א) הסתפק האם בחליפין עוברים על איסור לא תחנם. הספק הוא, האם הקפידה היא בגלל שנתווסף לעכ"ם חנייה בקרקע, ובחליפין לא נתווסף, כמו שהסביר התורת חסד, או שאנו צריכים לדון על כל קרקע לבדה, ובקרקע זו נתווספה לגוי חניה. ולא מהני מה שעל ידי זה יוצאת קרקע אחרת מרשותו. במיוחד אם נאמר דהקפידה היא דמפקיע הקרקע מקדושתה. והביא ראיה לכך מסתירת בית כנסת ובנייתו במקום אחר מירושלמי מגילה (פ"ג ה"א).

בעל תורת חסד הוסיף:

ולפי הנ"ל, דחליפין שרי להחליף עם העכו"ם, יש לומר דהכא נמי (הערים שנתן חירם לשלמה) הוי כמו חליפין. דבספר דברי הימים מבואר שחירם נתן לשלמה ערים, ושלמה הושיב בהם את בני ישראל³⁰.

אלא שהוא מקשה על הרד"ק - אין סברה להתיר בחליפין כאלו, שהישראל נותן לגוי חניה בקרקע בארץ ישראל והגוי נותן לישראל קרקע בחוץ לארץ, שהרי הוא מחליף ערי ישראל בערי חו"ל? ההיתר הוא רק בחילופי קרקע בתוך הארץ!³¹

נראה לענ"ד לתרץ, שהערים שנתן חירם לשלמה ושהיו בסביבות ממלכת צור, הן ערים שנצטוו ישראל בכיבושן הן על ידי משה והן על ידי יהושע. מקומות אלו הם בגבולות פרשת מסעי (במדבר לד, ז-ט) ובגבולות הארץ הנשארת של עולי מצרים (יהושע יג, ה-ו) ולכן הם מארץ ישראל. זו גם דעת חז"ל³². ציווי זה היה תקף בימי שלמה, ולפחות במשך כל ימי בית ראשון. לכן, מכיוון שערים אלה הם בגבולות הארץ שנצטוו ישראל לכבוש, אין זה משנה אם כבשו אותן ישראל בפועל או שניתנו להם על חירם מלך צור, מכיוון שהן בגבולות הארץ, חילופי הקרקע (הערים) היו בארץ ישראל, והמצווה שיהיו תחת שלטון ישראל נתקיימה.

היו שהסבירו שאיסור "לא תחנם" הוא עצם המכירה, שמוכר קרקע בארץ ישראל לעכו"ם. ראה: מנחת חינוך (מצווה תכו), שלדעתו גם מכירה לזמן קצוב אסורה.

החזון איש (שבועית סימן כד סעיף א) סובר שחילופי קרקעות אסורים - "אין חילוק בין אם כבר יש לו לעכו"ם קרקע בארץ או לא, דבכל בית או שדה שמוסר להם, הרי הוא נותן חניה לעכו"ם בקרקע זה... וחס וחלילה לנהוג קלות ראש בלא תעשה דאורייתא". במכתב תשובה לרב בצלאל ז'ולטי ("כ"ה אדר תש"ה, תושבע"פ יא (תשכ"ט), עמ' מד), ששאל אותו - "ישראל שרצה להחליף קרקע שלו בקרקע של נוכרי על ידי חליפין, וקרקע של הנוכרי היה שטח גדול משל ישראל, אם יש בזה איסור לא תחנם?" כתב: "איני מוצא היתר למכירת המגרש, לא לאינו יהודי, ולא לישראל חשוד למכור לאינו יהודי, לא בכסף ולא בחליפין". ובעל פה הוסיף לרב ז'ולטי, שאין מחליפין מצוות בעבירות. ראה עוד: הרב י"ד וילובסקי, כרם רידב"ז, ירושלים תשנ"ה, סימן ז.

30. יש להעיר: השאלה שדנו בה התורת חסד ועוד אחרונים, האם איסור "לא תחנם" הוא גם בחילופי קרקעות, שונה במהותה מהשאלה בה אנו דנים. הם דנים במכירת קרקע של אנשים פרטיים לאנשים פרטיים. במקרה בו אנו דנים מדובר במסירת קרקע על ידי גוף מדיני ממלכתי לגוף ממלכתי מדיני של גויים. הרב בצלאל ז'ולטי (תושבע"פ יא (תשכ"ט), עמ' נד) כתב שבמכירה של בית בודד, כשהריבונות היא ישראלית, ישנה עדיין אפשרות שהבית יחזור לבעלות יהודית, לפיכך ישיבת הנוכרי בארץ היא במידה מסוימת ישיבת עראי. לעומת זאת, כשמעבירים ערים לריבונות זרה, ישיבתם ישיבת קבע, ואין לך נתינת חניה גדולה מזו, עכ"ד. ועוד, שבמסירה זו קיימת פעולה נוספת של העברת ריבונות, שיש בה איסור נוסף לדעת הרמב"ן (השמטות לספר המצוות מ"ע ד') - ביטול מצות ישיבת ארץ ישראל!

31. כך הקשה גם הרב יהודה גרשוני (קול צופיך, עמ' קג) - מה שנתן חירם לשלמה לא היה מארץ ישראל שהובטחה לאברהם אבינו. אם כן במעשה זה נקרא ממעט בירושת ארץ ישראל שהובטחה לאבותינו, כי החליף ערי ישראל בערי חוץ לארץ?

32. הרמב"ן על הפסוק "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה מן המדבר והלבנון... יהיה גבולכם" (דברים יא, כד) כתב: "על דעת רבותינו... ו'מן המדבר והלבנון... יהיה גבולכם' - שאתם חייבים לכבוש ולאבד משם העמים".

בעקבות פירושם של הרד"ק והרלב"ג הסיק למעשה הרב ראובן כץ³³, שאין איסור "לא תחנם" כשמדובר בחילופי קרקעות בין מדינת ישראל ושכנותיה. על פי זה, לדעתו, אפשר למצוא פתרון לבעיית מכירת קרקעות לגויים במדינת ישראל. אם חוקת המדינה תקבע במפורש שמותר לנכרים לרכוש קרקעות בארץ ישראל, בתנאי שחוק מקביל יוחק על ידי מדינות ערב המאפשר רכישת קרקעות בארצותיהן ליהודים. התוצאה מחוקי גומלין אלו תהיה שאין כאן מכירה מוחלטת של קרקע היהודים לצמיתות, אלא כל מכירה תוכל להיחשב כעין חליפין, שכן תמורת זכות מכירת הקרקע במדינת ישראל ניתנת זכות ליהודים לרכישת קרקעות במדינה אחרת ובנידון כזה לא חל איסור "לא תחנם" כפי שראינו אצל שלמה וחירם.

הרב יעקב אריאל³⁴ הוסיף, שלפי דבריו יש לעיין מה דינה של "הפרדת כוחות" הדדית, כשהמדובר הוא לא במתן אפשרות הדדית לרכישת קרקעות, אלא להיפך בויתור על בעלות תמורת ויתור מקביל?

הגר"ע יוסף³⁵ דחה את דברי הרב ראובן כץ. לדבריו אין ללמוד דין מן החילופין שנעשו בין שלמה לחירם לקביעת חוק משפטי בדבר. חילופי קרקע ממשיים באותו זמן מותרים, אבל קביעת חוק בלבד בזמן שנעשית פעולת המכירה של הקרקע בארץ ישראל מבלי לקבל קרקע אחרת באותו זמן מיד - הרי יש בזה איסור "לא תחנם". כי מה תועלת בכך שיש חוק במדינות חוץ לארץ שיוכל לרכוש שם קרקע בזמן אחר, והרי אין קשר בין מכירת קרקע זו למכירת הקרקע שבחוץ לארץ? וגם מי יאמר שיהיו הקרקעות שיירכשו על ידי הישראל שבחוץ לארץ כמידת שטח וכערך הקרקעות שבארץ ישראל?

בעקבות דברי הרד"ק והרלב"ג וחידושו של בעל תורת חסד, שמותר להחליף בארץ ישראל בתים או קרקעות של יהודי בבתים או קרקעות של נכרים הגרים בארץ ישראל, הציג הרב יחיאל טוקצ'נסקי הצעה לפתור את בעיית העבודה בשנת השמיטה³⁶. הצעתו היתה, למכור את הקרקעות בשמיטה למשך זמן של שנתיים לנכרי עשיר שיש לו קרקעות רבות, והקונה הנכרי יתחייב לשלם את מחיר הקרקעות לא בכסף מזומן אלא בקרקע - נכסי דלא נידי, ואחרי שנתיים יחזור וימכור הנכרי

33. התורה והמדינה כרך ט-י, ת"א תשי"ח-תשי"ט, במאמר "חוק ומשפט במדינת ישראל", סעיף ו עמ' לג-לד.

34. מורשה ט (תשל"ה), במאמר "ההיבטים ההלכתיים של בעיית הנסיגה משטחי ארץ ישראל", עמ' 43.

35. ספר מנחת אהרון (מאסף תורני), ירושלים תשמ"מ, "בעניין היתר מכירת קרקעות בשביעית", סעיף טז, עמ' 35-78.

36. ספר השמיטה, ירושלים תשי"ח, ח"ב, פרק יד סעיף ג עמ' קכב. ראה עוד: שו"ת ציץ אליעזר, ח"ו סימן לא סעיף ו, עמ' קכא.

את קרקעות ישראל לבעליהם במחיר של ריווח מותנה. פתרון זה מסתמך על האחרונים הנוטים להקל להחליף בית של ישראל בבית של נוכרי (כמעשים שהיו), ולפי דעתם בחליפין לא חל הלאו של "לא תחנם" דאין זו נתינת קרקע אלא חילופי קרקע, וזה צירוף גדול להיתר מכירה לזמן.

אך הצעה זו אינה מעשית בימינו. היא היתה מעשית רק בשנים הראשונות לפולמוס השמיטה, שבהן היה היישוב החקלאי היהודי קטן, ומשפחה ישמעאלית עשירה, קרקעותיה היו שוות בערכן כמו כל הקרקעות שהיו לישראל.

2. הסבר הכפתור ופרח - אונס שאני

הרב משה רזיאל³⁷ הסביר ששיטת הרד"ק והרלב"ג היא כמו שיטת כפתור ופרח, הסובר שבמצב של הכרח, אונס או הפסד ממון, מותר למכור קרקע לנוכרי. להלן דברי הכפתור ופרח (פ"י, מהדורת ביהמ"ד להתיישבות, ח"א עמ' קצד-קצה):

מסתברא דהוא הדין ישראל הדר בעיר שכולה גויים בארץ ישראל, ורוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת, ויש לו שם בית, שיכול למכרה לגויים, כי [נ"א אם] הוא מתיירא שהגויים יחריבוהו, או שיחזיקו בו וידורו שם בעל כורחו. וכן נמי אם הוא בעיר שרובה [נ"א שיש בה] ישראל ואנסוהו זוזי, ואין שם ישראל שיקנהו אפילו בזול. וההיא דאין מוכרים להם בתים נוקמה בדליתא לחדא מהני תנאי. וברייתא דגוי שאנס ביתו של ישראל, והירושלמי (עבודה זרה פ"א סוף ה"ט)³⁸ דמקום שנהגו למכור, מסייע לן.

התורת חסד הסביר שההיתר של הכפתור ופרח הוא רק במקום שאין קונה ישראל ואם לא ימכור לעכו"ם יפסיד לגמרי, אבל במקרה שיכול למכור את הבית או השדה לישראל בזול, אסור למכור לנוכרי, גם לשיטת הכפתור ופרח.

הגר"ש סלאנט (הובא בשו"ת זכר שמחה, סימן ריד) הוסיף, שההיתר הוא רק ליחיד, וזאת כדי שלא יפסיד ממון רב, אך כשההפסד הוא של רבים, ובסיכומו של דבר לכל אחד יהיה הפסד מועט, אין היתר. מכיוון שאין ציבור עני, אין להתיר בגלל הפסד ממון.

37. מגל י (תשנ"ד), "יישוב הארץ וישיבתה", עמ' 9-11.

38. הכפתור ופרח מפרש שהירושלמי מדבר על ארץ ישראל, ומקומות שנהגו למכור כאשר יש מצב של אונס. בספר פאת השולחן (ראה בהערה הבאה) ובתשובת התורת חסד הנ"ל חלקו עליו [ועל היתרו] והסבירו שהירושלמי כמו התוספתא מדברים בחו"ל אבל בארץ ישראל אסור.

במסגרת זו לא ניכנס לדיון בראיותיו ומקורותיו של הכפתור ופרח³⁹, מכיוון שנסתעף לעניינים שאינם נושא דיוננו. מכל מקום מפורש בדברי הכפתור ופרח שאין איסור "לא תחנם" במצב של אונס, ואפילו באונס קל של ממון מותר למכור בית או שדה לנוכרי⁴⁰.

הרב משה רזיאל (הנ"ל) טען שהרד"ק והרלב"ג סוברים כדעת הכפתור ופרח שאיסור "לא תחנם" - מתן חניה בקרקע - דומה בגדריו לאיסור "לא תחנם" - לא לתת להם מתנת חנם - שבו אם יש הנאה לישראל הנותן - שרי (ראה להלן סעיף ה'6). מכיוון ששלמה כשנתן לחירם עשרים עיר בגליל עשה זאת לצורך בניין בית המקדש, ובנוסף קיבל תמורתן ערים בצור, בין אם עשה זאת כדי לחזק את הברית שביניהם כדעת הרד"ק, בין אם עשה זאת מסיבה אחרת, [מה עוד שבפועל לא מיעט את ארץ ישראל כמו שכתב הרלב"ג], אין כאן איסור "לא תחנם" - לא לתת להם חניה בקרקע.

הסבר זה צ"ע:

א. ההיתר של הכפתור ופרח הוא רק בארץ ישראל והערים שנתן חירם לשלמה היו בחו"ל⁴¹.

ב. ההשוואה אינה דומה. יסוד ההיתר של הכפתור ופרח במקרה של ישראל הדר בעיר שכולה גויים בארץ ישראל, ורוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת, ויש לו שם בית - שיכול למוכרה לגוי, הוא מכיוון שממילא יפסיד היהודי את הבית והוא אנוס, ולכן עדיף שיעבור לעיר אחרת, ובכסף שיקבל יקנה שם דירה אחרת. כך גם במקרה של

39. דנו בדבריו ובראיותיו: פאת השולחן (סימן א סעיף כ); בית ישראל (ס"ק מא, עמ' ט-י); תורת חסד (לעיל הערה 25, בסעיפים ב, ה), וחלקו עליו. ראה עוד: הרב צ"פ פראנק, אוצר השביעית ח"ג, עמ' לה, לט; הרב קלמן כהנא, שנת השבע, מהדורה ראשונה, מאמר בירור הלכה; הרב ב' ז'ולטי, "החזקת השטחים המשוחזרים", תושבע"פ יא (תשכ"ט), עמ' מה-מז; דרך אמונה, ח"ג, מכתבים, סימן א, עמ' 768.

40. גם בספר הלכות ארץ ישראל (המיוחס בטעות לרבנו יעקב בעל הטורים, בפרק זין קדושת הארץ סעיף ו, מהדורת הרב מנשה גרויסברג, עמ' יד-טו) מובאות הלכות אלה. נאמר שם: "אסור למכור שום קרקע לגוי, ואם יצטרך למכור לישראל ולא לגוי ואפילו בסוריא. מיהו אם אין באותה העיר דרים ישראל, נראה לי שמותר למכור, וגוי שאנס ביתו של ישראל ואינו יכול להוציא מידו לא בדיני ישראל ולא בדיני אומות העולם, מותר ליטול דמיו. ואם הוא עני וצריך הדמים למזונות, אפשר שהוא מותר אפילו במקום שיש שם ישראל, כיוון שאין ישראל רוצה ליקח כלל יכול הוא למכור לגוי, דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש". הרב מאיר דן פלצקי (מחבר ספר כלי חמדה) העיר שם, שדברי ספר הלכות ארץ ישראל מקורם בכפתור ופרח פ"י הנ"ל. מחבר ספר הלכות ארץ ישראל הרחיב את ההיתר של הכפתור ופרח במקרה של "עיר שרובה ישראל ואנסוהו זוזי ואין שם ישראל שיקנהו בזול", וחיידש: "ואם הוא עני וצריך למזונות, אפשר שהוא מותר אפילו במקום שיש שם ישראל... דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש". האחרונים דנו בדבריו ואכמ"ל.

41. לפיכך צריך לומר כמו שכתבנו לעיל, שמכיוון שצור היא בתוך תחומי גבולות הארץ של פרשת מסעי ובתחום עולי מצרים, ובימי שלמה וכל תקופת בית ראשון לפחות, היו חייבים לכבש אותה ודינה כארץ ישראל, ומתורצת שאלה זו.

ישראל הדר בעיר שרובה ישראל ואנסוה זוזי, ואין שם ישראל שיקנהו אפילו בזול - מכיוון שהוא אנוס בגלל חובותיו, ואין לו כסף, ולא יוכל לגור בבית, התירו לו למכור את הבית לנוכרי, בגלל שיצטרך לעזוב את ביתו⁴²; מה שאין כן כשנתן שלמה לחירם עשרים עיר בגליל, עם ישראל לא היה במצב של אנוס, והערים שנתן שלמה בגליל לא היו עוברות לידי הגויים, לפיכך אין הנידון דומה לראיה.

אלא שהמעין בכל דברי הכפתור ופרח שם, אכן יראה שהוא השווה בדבריו בין איסור "לא תחנם" - לא תתן להם חניה בקרקע, לבין האיסור לתת לנוכרי מתנת חנם. ומכיוון שבאיסור לתת להם מתנת חנם, מותר לתת כשיש הנאה לישראל הנותן, ואינו עובר על "לא תחנם", אותו היתר קיים לדעתו באיסור לתת להם חניה בקרקע. לפיכך, למרות שאין כאן השוואה מוחלטת בין המקרים העיקרון שווה בשניהם, שיש כאן הנאה ותועלת לישראל, ולכן נתן שלמה לחירם עשרים עיר בגליל לצורך בניין בית המקדש.

3. הסבר האברבנאל - ניתנה רק תוצרת הערים

לאברבנאל (מלכים א' ט, יא-יב) הסבר שונה מהרד"ק והרלב"ג, וזו לשונו:

לכן אחשוב אני ששלמה נתן לחירם בכל שנה... חיטים ושמן... ואחר שכלה (גמר) את כל מלאכתו, ראה לתת לחירם עיירות מארץ הגליל, לא שישתעבדו העיירות ההם לחירם, ולא שיהיה אדון עליהם וישתעבדו במ ישראל הדרים בהם אל מלך צור, כי יהיה שלמה בזה עובר על מצות התורה. אבל היה עניין המתנה, שבאותן העיירות יגבה בכל שנה ושנה החטים והשמן אשר היה נתן אליו, והיו אם כן הפירות לחירם, ומשפט הערים ואדנותם היה לשלמה... ואולי היה העניין שעבדי חירם יזרעו ויקצרו שמה, ויהיו עובדי אותם הארצות, שיהיה פריים שווה יותר ויותר מאשר התנדב לתת לו... הנה אם כן לא היה המתנה כי אם בפירות לא בקרקע הארץ.

כלומר, לדעת האברבנאל לא נתן שלמה לחירם ערים בגליל בפועל "כי יהיה שלמה בזה עובר על מצות התורה (לא תחנם)", אלא הציע לחירם ערים בגבולות ממלכתו, איזור צור. ערים אלו נשארו בשלטונו של שלמה והוא היה הבעלים עליהן. לחירם היתה זכות לאכול את פירות הערים בלבד. היתה זו דרך להמשיך ולשלם לחירם בצורה נדיבה יותר שמן וחיטים, תמורת הארזים שסיפק לשלמה⁴³. מבחינה

42. צ"ע ומה בכך שיצטרך לעזוב את ביתו, שיעמוד הבית ריק ולא יעבור על לאו? צ"ל שאם יעמוד ריק יתפסוהו הנוכרים על ידי ערכאות שלהם או שיפלו לבית.

43. ולכן נתן לו שלמה עשרים ערים, כנגד עשרים שנה שסיפק חירם לשלמה. עיין דעת סופרים (לרב ח"ד רבינוביץ, במלכים שם), אלא שהוא כתב כן כסברה כללית. ולפי האברבנאל הדברים

הלכתית היה לחירם קניין פירות בערים ולא קניין הגוף. להלכה נפסק שקניין פירות לאו כקניין גוף (אהע"ז סימן פה, ד; חו"מ סימן קנב, ח).

לפי ההסבר הראשון באברבנאל, תושבי הערים היו ישראלים שעיבדו את השדות וטיפלו בעצים עבור חירם וגרו בערים אלו. לפי ההסבר השני עבדי חירם היו אלה שעשו זאת.

ביחס לסתירה בין ספר מלכים לדברי הימים כתב האברבנאל:

בספר דברי הימים הודיע שלפי שהעיירות ההמה לא ישרו בעיני חירם בנאם שלמה, ולזה אמר שם (דברי הימים ב' ח, ב) "אשר נתן חירם לשלמה" שהכוונה שהחזירם אליו. כי ממנו היו בראשונה והוא בנאם אחר כך, להראות שאינם רעות כמו שנראה לחירם. "ויושב בהם את ישראל" (שם) כי מפני שאנשי חירם לא נתישבו בהם... הושיב בהם שלמה את בני ישראל לעשותו, והיה נותן משלו אל חירם שנה בשנה החיטים והשמן אשר נדר לתת לו. הנה אם כן הסיפור כלו אחד הוא.

כלומר, לדעת האברבנאל שלמה בנה והושיב את ישראל בערים שרצה לתת לחירם וחירם לא רצה לקבלן. לפי זה "נתן" = השיב. כלומר, הערים אשר השיב חירם לשלמה, אותן בנה שלמה. הסבר זה הוא בניגוד להסבר הרד"ק והרלב"ג שמדובר בערים שונות.

המסקנה מדברי האברבנאל היא, שאסור למסור שטחים מארץ ישראל לעמים אחרים⁴⁴.

מתפרשים היטב, מכיוון שיש כאן מידה כנגד מידה, קניין פירות של חירם והכרת תודה בקניין פירות על ידי שלמה.

44. לשיטת האברבנאל שלמה הושיב את בני ישראל בערים שסירב חירם לקבל. בדרך הדרש יש לומר: כאן אנו רואים את ההבדל היסודי ביחס לארץ ישראל בין גוי ואפילו הוא אוהב ישראל (חירם), לבין יהודי. חז"ל (שבת נד, א) פירשו את הפסוק "ארץ כבול" - לגנאי, ארץ חולות (חומטון) שטובעת בהן הרגל עד הקרסול או ארץ שאינה עושה פירות. הצד השווה הוא, שאדמות אלו לא היו טובות. חירם, שהיה גוי ואדם מעשי, בחן את הקרקע וראה שהיא דורשת עבודה רבה כדי להוציא ממנה פירות, ולכן דחה את הצעת שלמה. חירם, ראייתו היתה חיצונית ומעשית. לעומתו שלמה, ראייתו פנימית. הוא ידע שבאדמת ארץ ישראל יש גם סגולה פנימית. גם קרקע זיבורית, אפשר להפכה בעבודה רבה ובהתמדה לגן פורח, בבחינת "ישושים מדבר וציה ותגל ערבה". כי כדי לקנות את ארץ ישראל צריכים חזון, ראייה לטווח ארוך והתמדה. לכן הוא איכלס באותן ערים את בני ישראל, והם הצליחו לאחר זמן ובעבודה קשה להפכה לאדמה פורייה הנותנת יבולים טובים.

כדעת האברבנאל פירשו המלבי"ם (מלכים א' ט, י-יא) - "הנכון כמו שכתב הר"א (האברבנאל)", ובספר קהלות יעקב⁴⁵ (שם) - "צדקו דברי מהר"א", והגאון ר' שניאור זלמן מלובלין בעל תורת חסד (בפירושו השני)⁴⁶.

אחרונים אחרים הגיעו לאותה מסקנה של האברבנאל בלי להזכירו. הבולט שבהם הוא הגאון הרב דוד פרידמאן מקרלין⁴⁷, שלדעתו, חוץ מאיסור "לא תחנם" יש איסור נוסף במסירת קרקעות ארץ ישראל לנכרי, "והארץ לא תמכר לצמיתות", ואלו דבריו:

והא דלא חשש שלמה משום איסורא ד'והארץ לא תימכר לצמיתות'... יש לומר שלא נתן לו (שלמה לחירם) העיירות בתורת מתנה, רק נתנם לו בתורת נתינה למושל. רוצה לומר שיהיה לו הכנסה מאנשי המדינה שגרים בה ואין לו גוף הקרקע כלל. ובזה נוכל לומר דאפשר דאף "לא תחנם" לא שייך באופן זה.

גם בספר מלאכת הקודש (הרב משה טולדאנו, פרשת ואתחנן ד"ה "לא תחנם") כתב כן: "הכוונה שנתן לו (שלמה לחירם) ערים אלו להנות מפירותיהם כל ימי חייו, וסבירא ליה קניין פירות לאו כקניין הגוף דמי".

4. שיטת התוספות - חירם גר תושב היה

התוספות (יבמות כג, א ד"ה ההוא; עבודה זרה כ, א ד"ה דאמר קרא) הקשו:

ואם תאמר: והיכי כרת ברית שלמה עם חירם מלך צור, דכתיב (מלכים א' ה, כו) "ויכרתו ברית שניהם", והכתיב "לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (דברים ז, ב), ובכל אומות עובדי עבודה כוכבים איירי כמו "ולא תחנם"?

בתירוצם השני כתבו:

שמא חירם מלך צור גר תושב היה.

בספר שושנים לדוד (הרב דוד פארדו, עבודה זרה פ"א דף מח) הביא סיוע לתירוץ זה מפסוקים בספר מלכים. מסופר שם שחירם אמר, כששמע את דברי שלמה: "ברוך ה' היום אשר נתן לדוד בן חכם על העם הרב הזה" (מלכים א' ה, כא). מפורש שהיה מאמין בקב"ה.

45. לרבי יעקב פארדו, בנו של הרב דוד פארדו, על נביאים ראשונים.

46. לעיל הערה 25. "שלמה המלך עליו השלום לא נתן לחירם גוף הקרקע והעיירות במתנה חלוטה רק שהפירות והריוח יהיו שייכים לו. ואף דלא משמע כן מלישנא דקרא, ד'אז יתן' וכו', מכל מקום אחרי החיפוש מצאתי שכן כתב בפירוש האברבנאל הארוך עיין שם".

47. שאילת דוד, ח"א, קונטרס המנהגים חידושים בעניני שביעית, פיעטרקוב, עמ' 30.

גם בספר הזוהר (ויקרא אחרי מות, דפוס ישן דף סא, א) מבואר שהיה מאמין בקב"ה. נאמר שם⁴⁸:

חירם היה אומר: מושב אלוקים ישבתי בלב ימים. למדנו, שחירם מלך צור עשה עצמו אלוה, דהיינו שנתדבק באלוהים אחרים הממשיכים החוכמה ממעלה למטה... ועשה את עצמו כמותם. אחר שבא שלמה עשה לו בחוכמתו שירד מעצה זו דאלוהים אחרים, והודה בשביל זה לשלמה. ומשום כך (מלכים א' ה, כו) "ויהי שלום בין חירם ובין שלמה".

לפי תירוץ זה בתוספות⁴⁹ מבואר מדוע נתן שלמה לחירם ערים בארץ ישראל. חירם היה גר תושב, ולגר תושב מותרת חניה בארץ ישראל, ואיסור "לא תחנם" אינו חל כלפיו.

5. הסבר הרב ז'ולטי - חירם המשיך לגור בקביעות בחוץ לארץ

הרב בצלאל ז'ולטי זצ"ל (תושבע"פ יא, תשכ"ט, "החזקת השטחים המשוחררים", סעיף ד) חידש שאיסור "לא תחנם" אינו חל על גוי הדר בקביעות בחוץ לארץ ומוכרים לו קרקע בארץ ישראל. הוכחתו היא מהרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"י ה"ד) שכתב: "ומפני מה אין מוכרין להן (קרקע)? שנאמר: "ולא תחנם" - לא נתן להם חניה בקרקע, שאם לא יהיה להם קרקע - ישיבתן ישיבת ארעי היא". משמע מדבריו שאיסור "לא תחנם" אינו עצם המכירה לגוי אלא מה שנותן להם חניה בארץ ישראל, וכמו שכתב: "שאם לא יהיה להם קרקע - ישיבתן ישיבת ארעי היא", וכשנותן להם חניה בקרקע - ישיבתן ישיבת קבע היא.

גם בספר המצוות (ל"ת נא) כתב: "הזהירנו מהושיב עובדי עבודה זרה בארצנו... באמרו 'לא ישבו בארצך פן יחטיאו'... ואילו רצה העכו"ם לעמוד בארצנו, אינו מותר לנו עד שקיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואולם עובדי עבודה זרה לא ישכנו עמנו, ולא נמכור להם נחלה... ובביאור אמרו לנו הפירוש לא נתן להם חניה בקרקע". מבואר בדבריו שאיסור "לא תחנם" - שלא נתן להם חניה בקרקע, הוא בכלל הלא תעשה של "לא ישבו בארצך". כלומר, שנותן להם חניה בארץ ישראל. שאם לא יהיה להם קרקע - ישיבתן ישיבת ארעי היא. וכשנותן להם חניה בקרקע - ישיבתן ישיבת קבע היא.

48. תרגום לפי פירוש הסולם, פרשת אחרי מות, סימן ז, עמ' ל.

49. הרב פנחס הורוביץ, פנים יפות על התורה, פרשת ואתחנן ד"ה לא תכרות להם ברית; הרב שלמה העלמא, מרכבת המשנה על התורה, פרשת תרימה, ועוד.

לפי זה נראה, שהמוכר קרקע בארץ ישראל לנכרי הגר בחוץ לארץ, אינו עובר על איסור "לא תחנם". איסור "לא תחנם" הוא בכלל לא תעשה של "לא ישבו בארצך", וכשהנכרי נמצא בחוץ לארץ למרות שיש לו קרקע בארץ ישראל - אינו בכלל "לא ישבו בארצך".

כחזוק לחידושו הביא את דעת הרמב"ן (ספר המצוות השמטות מ"ע ד), שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצות עשה. גם לדעת הרמב"ן הקונה נחלה בארץ ישראל וישוב בחוץ לארץ אינו מקיים מצות ישיבה בארץ ישראל⁵⁰. לפיכך אותו דין שייך גם להיפך ביחס ללאו של "לא ישבו בארצך", שהוא לא נאמר ביחס לנכרי שקונה קרקע בארץ ישראל וגר בחוץ לארץ.

לפי הנאמר לעיל מובן מדוע נתן שלמה לחירם עשרים ערים בארץ הגליל. הרי חירם מלך צור גר בחוץ לארץ, ולכן לא היה במסירת הערים לשלטונו איסור "לא תחנם".

לפי דבריו צריכים אנו לומר, שתושבי הערים היו יהודים, ולא היתה לחירם זכות להושיב בהן נכרים כתירוץ הראשון באברבנאל, כי לו היה חירם מושיב את אנשיו בערים הנ"ל היה שלמה עובר על הלאו של "לא ישבו בארצך", ועל איסור "לא תחנם".

על סברתו הקשה הרב ז'ולטי: אולי נאמר שהתורה אסרה למכור קרקע בארץ ישראל לגוי אפילו כשהוא גר בחוץ לארץ, כדי שלא יגיע בשום דרך לישוב ישיבת קבע בארץ ישראל? הוא תירץ:

א. לדעת הרמב"ם, שאיסור "לא תחנם" הוא בכלל הלאו של "לא ישבו בארצך", ברור שזה לא נאמר אלא כשהנכרי יושב בארץ ישראל, וכן פירש בעל כנסת גדולה בספרו דינא דחיי (הרב חיים בנבנישתי, פירוש על סמ"ג, ח"א, ל"ת מח), שהלאו של "לא ישבו בארצך" הוא כשהגוי עצמו יושב בארץ ישראל. לכן אין להוסיף איסורים שאינם כתובים.

ב. הגאון הרב ירוחם פישל פערלא (ספר המצוות לרס"ג, ח"ב מצות לא תעשה יג-יד, עמ' כב) כתב שהלשון "לא תחנם" לא שייך על אחיזת נחלה בלבד, אלא רק כשיש עמה גם חניית הגוף. כמו "ויחן שם ישראל נגד ההר" (שמות יט, ב), "על פי ה' יחנו" (במדבר ט, כג), "והחונים עליו" (במדבר ב, ה) ועוד. לכן לדעתו, ביאר הרמב"ם שחניה

50. עיין בפרק "מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות", סעיף ג, שמקיים יישוב ארץ ישראל ולא ישיבת ארץ ישראל.

לגוי בקרקע - משום ישיבה בארץ אסר הכתוב, כיוון שעל ידי זה ישיבתו היא שם ישיבת קבע. לפי זה איסור "לא תחנם" לא נאמר אלא כשהנכרי יושב בארץ ישראל⁵¹.

6. הסבר הדברי שאול - "לא תחנם" אינו חל כשטובת ישראל בדבר

בספר דברי שאול על התורה⁵² חידש היתר נוסף. הוא הקשה: כיצד כרת אברהם ברית עם אבימלך לפי שיטות הראשונים, שעם כל האומות אסור לכרות ברית?

ותירץ (בשם תלמידו הרב יעקב ווילנר): התוספות (יבמות כג, א ד"ה ההוא) הקשו, איך כרת שלמה ברית עם חירם מלך צור והרי כתוב "לא תכרות להם ברית ולא תחנם"? אך לפי דברי הרשב"א והר"ן (גיטין לח, א) שכתבו: "שכל שעושה לטובת עצמו לא שייך 'לא תחנם' מכיוון שאינו מחונן אותו רק לעצמו". לפי זה, גם בעניין כריתת ברית כן הוא, כאשר עם ישראל אינו צריך לברית זו, והגויים הם שרוצים לכרות איתנו ברית, כמו במקרה של הגבעונים שבגלל שפחדו רצו לכרות ברית, אז שייך איסור "לא תחנם", וזהו שאמרו ישראל לגבעונים, "ואיך אכרות לך ברית" (יהושע ט, ז), ולכן כתוב בתורה "לא תכרות להם ברית" - היינו שהם צריכים את כריתת הברית. אבל שלמה כשכרת ברית עם חירם היה צריך לו, כדי שישלח עצים לבניין בית המקדש, ולכן לא עבר על איסור "לא תחנם", ומיושבת בזה קושיית התוספות.

לפי זה מיושבת הקושיה על אברהם אבינו, כיצד כרת ברית עם אבימלך מלך פלישתים - כי אברהם היה צריך גם כן לכריתת ברית, שהרי היה גר בארץ פלישתים, וסתמו לו את בארות המים, ומכיוון שהברית היתה לטובתו של אברהם לא עבר איסור.

התירוצ שתיירץ ביחס לאברהם קשה, כי מדברי המדרשים שהובאו לעיל (סעיף ב), מבואר שאברהם כן עבר איסור, ובניו נענשו בגלל ברית זו! מכל מקום למדנו מדבריו חידוש גדול, שכשעושה לטובת עצמו - אין איסור "לא תחנם". לכן, לדבריו שלמה שהיה צריך לחירם - לא עבר איסור כשכרת עמו ברית ומסר לו ערים מארץ ישראל. חידושו הוא גדול כי הרד"ק והרלב"ג התנו זאת בקבלת ערים אחרות (חילופי שטחים) תמורתן, ולפי הדברי שאול אין צורך בכך, שאם זה לטובת ישראל ויש להם הנאה בכך, די אפילו בסיוע של אספקת עצים ופועלים.

גם בתשובה שכתב בספרו שואל ומשיב (ש"ת, כרך ב מהדורא תנינא ח"ב סימן עז בסופו) השתמש בתירוץ זה. כידוע מוכרים אנו חמץ בפסח לנכרי. כשהמכירה היא של יין

51. בהמשך דבריו דן בשיטות ראשונים נוספים והוכיח שגם הם מסכימים לחידוש זה ואכמ"ל.

52. הרב שאול נאתנזון, בראשית פרשת וירא, ד"ה ויכרתו שניהם ברית. על שאלה זו ראה: מהר"ם שיק, על תר"ג מצוות, מצווה צג, עמ' לט, ב; הרב מ"ח וויס, ברית משה על הסמ"ג, ברוקלין תשי"ט, ל"ת מז, עמ' נז; הרב י' פאפריש, מנחה חדשה, ח"ב, מצווה צג, עמ' 442-443.

שרף שנעשה מתבואה חמוצה ואין אפשרות להוציאה מרשות לרשות, נתהווה הכרח למכור את החמץ מבלי שיוציאוהו מרשותו הקודמת. הב"ח (אר"ח סימן תמח ד"ה ובמדינה זו) חידש "יש להתיר בעניין זה שימכור לגוי כל החמץ שבחדר וגם החדר עצמו ימכור לגוי...". הט"ז והמגן אברהם (שם ס"ק ד) הסכימו עמו להלכה. השואל ומשיב נשאל: "איך מוכרין חמץ בארץ ישראל, והא צריך למכור ולהשכיר החדר, והרי אסור למכור ולהשכיר דירות בארץ ישראל כמבואר בורה דעה סימן קנא?" ותשובתו: "לא קשה מידי, דכל הטעם הוא משום 'לא תחנם', וכאן עושה בשביל עצמו, וכעין מה שכתב הר"ן בשם יש מפרשים (גיטין פרק השולח כ, ב בדפי הר"ף, ד"ה כל המשחרר את עבדו) לעניין מה ששחרר רבי אליעזר [את] עבדו..."⁵³.

לענ"ד אין דבריו מוכרחים. הדברי שאול הסתמך על דברי הרשב"א והר"ן (גיטין לח, א). הראשונים שם הקשו: כיצד שחרר רבי אליעזר את עבדו כדי שישלים מניין, והרי עבר על עשה "לעולם בהם תעבודו"? נאמרו בזה מספר תירוצים. הר"ן כתב: "ויש מתרצים (הרמב"ן) שלא אמרה התורה 'לעולם בהם תעבודו' אלא משום שלא יתן להם מתנת חנם, כעניין שכתוב בעובדי כוכבים 'לא תחנם', וכיוון דאיכא מצווה, לאו משום חנינה דידהו קא עביד אלא לצורך עצמו, והוי ליה כנותן דמי עצמו". מבואר, שכל שעושה לצורך עצמו אין בזה איסור "לא תחנם". גם הרשב"א (שר"ת הרשב"א ח"א סימן ח)⁵⁴ סובר כך. הוא נשאל כיצד שולח אדם ירך לנכרי (חולין צג, ב) והרי אסור לתת להם מתנת חנם? תשובתו: "ועוד, שלא אמרו אלא מתנת חנם, הא לסיבה, אפילו במקרה שיעזרנו הגוי או יתן לו להבא - מותר, שאין זו מתנת חנם".

באיסור "לא תחנם" מצינו שלושה איסורים שונים (עבודה זרה כ, א)⁵⁵:

א. "לא תתן להם חניה בקרקע" - אסור למכור לגויים קרקע בארץ ישראל כי זה יגרום שיתיישבו שם, והתורה אמרה "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי" (שמות כג, ג). כעין "לא תחנם" מלשון חניה (התי"ו בפתח והחי"ת בחטף-פתח).

53. הרב אביגדור נבנצל העיר על שאלת השואל ומשיב, במכתב אלי (טז אב תש"ס), שהמנהג בארץ ישראל היום הוא להשכיר את המקום לנוכרי שאינו עובד עבודה זרה, מכיוון שהאיסור להשכיר דירה הוא רק לנוכרי עובד עבודה זרה מהטעם שמא יכניס עבודה זרה לבית, ונאמר (דברים ז, כו) "לא תביא תועבה אל ביתך" (ע"ז כא, א), אבל להשכיר לנוכרי שאינו עובד עבודה זרה מותר ואין כאן איסור לא תחנם.

54. למרות שבחידושו לגיטין לח, א הקשה על דברי הרמב"ן, שהרי עבד עדיף מגר תושב שמותר ליתן לו מתנת חנם! ותיירץ: "הכא מצווה דרבים שאני, ולאפרושי רבים מאיסורא נמי עדיף ושרי". מכל מקום מבואר שמודה הוא בעיקר הדין לרמב"ן, אלא שסובר דבעבד לא שייך לא תחנם כלל.

55. ראה: הרב יעקב ורהפטיג, "לא תחנם ומשמעותו בימינו", תחומין ב (תשמ"א), עמ' 193-212; הרב יעקב ח' חרל"פ, "מכירת בתים וקרקעות בארץ ישראל לנכרי", המעיין (טבת תשנ"ז), עמ' 57-74.

ב. "לא תתן להם חן" - אסור לספר בשבחם ובשבח מעשיהם ולחבב דבר מדבריהם. כעין "לא תחנם" מלשון חן (הח"ת בחיריק).

ג. לא תתן להם מתנת חנם - כעין "לא תחנם" מלשון חנם (הח"ת בפתח והנ"ן בדגש).

הדברי שאול למד את ההיתר שנאמר ביחס למתנת חנם, שאם יש הנאה לישראל הנותן - שרי, והוא הדין ביחס ללאו של "לא תתן להם חניה בקרקע". קשה, מנין לנו לומר כן ולהקל בלא ראייה? ועוד, אין ההשוואה נכונה⁵⁶, כי יש לחלק בין מתנת חנם למכירת קרקע, למרות ששניהם נלמדו מאותו פסוק - "לא תחנם". יסוד ההיתר של הנאת עצמו הוא שנחשב כמכירה. כי מה לי שקיבל כסף ומה לי שקיבל הנאה אחרת (ובלשון הר"ן שם "והוא כנותן דמי עצמו"). לפיכך בשחרור עבד או בנתינת מתנה לנכרי, שהאיסור הוא על מתנת חנם בלבד, להנאת עצמו שרי, כי מותר למכור את העבד ומותר למכור חפץ לנכרי, וכשנותן לטובת עצמו הרי הוא כמוכר, ואין זה חנם. אבל בחניה בקרקע, מה שייך לומר "הנאת עצמו שרי"? הרי מכירת קרקע בארץ ישראל אפילו תמורת כסף אסורה בכל צורה, גם אם הוא זקוק לכסף?

בצורה חריפה יותר כתב החזון איש (זרעים שביעית, סימן כד סעיף ד):

ואף על גב דלעניין 'לא תתן להם חן' כל שעושה לרווח ישראל מותר... הכא לעניין חניה בקרקע אין חילוק, דנתינת חן אינו אלא ברגש החנינה, אבל לא בדורש טובת עצמו. אבל חנייה בקרקע, המציאות של עובדי עבודה זרה על אדמת ישראל בקנין שנאו לפני המקום, וכל שקנה הקרקע והיא שלו, הרי עובד עבודה זרה חונה על קרקע הארץ⁵⁷.

לכן אין ללמוד מההיתר של מתנת חנם, לעניין איסור חניה בקרקע, והתירוש שתירץ הדברי שאול שמותר לתת ערים בארץ ישראל לגוי כמו שנתן שלמה לחירם מפני שעושה לטובת עצמו - אינו מוכרח.

56. הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, ספר השמיטה, מהדורת מוסד הרב קוק, פרק י סימן ב עמ' קח.

57. הרב צבי פסח פראנק (כרם ציון השלם, אוצר השביעית, ירושלים תשכ"ה); הר צבי, סימן ג, עמ' לח-מ; שו"ת הר צבי סימן מז) חולק על החזון איש. טענתו - "אילו היה נמצא מפורש חילוק בין דין מתנת חנם ובין נתינת חניה, אז היו מתקבלים על לב הדברים הללו לאסבורי קראי ומתנייתא. אבל מכיוון שהחילוק בדין אינו לא במקרא ולא במשנה וגמרא, אין סברא כזו קובעת מסמרות לבנות על זה יסוד לדינא". ומכיוון שהר"ן משווה בין שני האיסורים, מתנת חנם והחניה בקרקע - "אין להפריד בין הדברים, וכשם שבמתנת חנם שרי לטובת הישראל, כן הוא הדין לעניין מתנת חנייה". לדעתו (כרם ציון, שם, עמ' לו; שו"ת הר צבי, סימן מו), איסור לא תחנם קיים רק כשהתוצאה של המכירה היא התיישבות הגוי בארץ, אך אם על ידי המכירה לא התיישבו גויים על אדמה זו, אין בכך איסור "לא תחנם" - "דחלות הקניין אינו שורש האיסור אלא חנייתו בארץ הוא עיקר העבירה". כלומר, לא עצם הקניין של הנוכרי הוא האיסור, אלא ההשלכות שקניין זה גורם בעקבותיו, דהיינו התיישבות בפועל של גויים בארץ ישראל.

אמנם ביחס להיתר המכירה בשביעית מצאנו פוסקים שהתירו למכור קרקע לנכרי לזמן קצוב, כמו הישועות מלכו (הרב יהושע מקוטנא, ש"ת, יורה דעה סימן נה) שכתב: "כיוון שהוא לטובת הישוב פשיטא דאין כאן איסור ד'לא תחנם', ובפרט כשמוכר על מנת להחזיר דמהני..." גם הגאון האדר"ת (אדר היקר, אגרות האדר"ת אגרת ט, עמ' פז) כתב: "ולא אבין מדוע התמירו כל כך המחמירים (בעניין מכירת קרקע בשביעית) בזה, ומאי כולי האי אם ימכרום לשנים אחדות באופן בטוח שיחזור לנו אחר כך, שלכאורה לא שייך בזה כלל 'לא תחנם', ובשגם כל עיקר הלאו הוא כמובן כדי שיהיה לנו אחיזה בארץ הקודש ולא להם, ואם נחמיר כל כך הרי אי אפשר חס וחלילה שתהיה לנו..." מבואר מדבריו שמוותר למכור קרקע לנכרי.

כן כתב גם מרן הרא"ה קוק (ש"ת משפט כהן, סימן נה, עמ' קכב): "זיותר יש לומר כמו שפירש הר"ן בגיטין פרק השולח על שחרור עבד לדבר מצווה, דמותר מטעמא ד'לא תחנם' נאסר דווקא שמכוון לטובתם, והכי נמי לא שייך איסור דחניה בקרקע במכירה כזו שהיא דרך הערמה להפקיע מקדושת שביעית, כדי שיוכלו לעבוד בהיתר, שהיא לטובתנו כדי שיתחזקו ישראל בקרקע".

אבל אין מדבריהם הוכחה כלל, כי חילוק גדול יש כאן. הישועות מלכו, האדר"ת והרא"ה קוק נימקו את דבריהם בכך שהתירו למכור לזמן "כדי שתהיה לנו, אחיזה בארץ ולא להם (לגויים)", אבל כשנתן שלמה לחירם עשרים ערים, ממילא לא תהיה לישראל אחיזה בערים אלו אלא לגויים, ואין כאן מכירה על מנת להחזיר ופשיטא שבכגון דא לא התירו. ניסח זאת הרצ"ה קוק (לנתיבות ישראל, "תמימים נהיה בתורה ובארץ", ח"א, עמ' 90):

מכירת הקרקעות לנכרי (בשביעית)... הוא לא במובן משפטי כללי אלא במובן דתי... אותה מכירה זמנית... נעשית לשם אחיזתו הקבועה של ישראל, גם באותה הקרקע בעצמה... אבל נגד זה במסירה מוחלטת של קרקע ארץ ישראל לגויים, שהיא באה להוציא מגופה של קרקע זו כל אחיזת חנייתו של ישראל וכל דריסת רגלו בה, ושהיא... לרעתם של ישראל, שאין לו רעה גדולה מזו של מיעוט חנייתו ותלישות אחיזתו באדמת קודשו... הרי איסור תורה זה קיים בכל תוקפו.

7. חוכמתו של שלמה היתה שידע לקחת ולא לתת

יש שכתבו⁵⁸ שבמעשה זה התגלתה חוכמתו של החכם באדם, שידע לקחת ולא לתת. בפועל לא נתן שלמה לחירם ערים מארץ ישראל ככתוב בספר מלכים, כיוון שלא ישרו בעיני חירם. מאידך, קיבל תמורתן ערים בממלכת צור בהן הושיב את ישראל. לשון הפסוק "אז יתן" (מלכים א' ט, יא) בעתיד ולא "נתן", מסייע להסבר זה, שביקש לתת ולא נתן. וכדרשת חז"ל (שבת נו, ב): "אז יבנה שלמה במה לכמוש" (מלכים א' יא, ז) - "שביקש לבנות ולא בנה"⁵⁹.

8. ארץ הגליל היא "גליל הגוים" בסוריה

בספר אלה דברי הברית⁶⁰ כתב שארץ הגליל המוזכרת בספר מלכים (א' ט, י-יד) אינה הגליל שבארץ ישראל אלא "גליל הגוים" הנזכר בישיעיהו - "והאחרון הכביד, דרך הים עבר הירדן גליל הגוים" (שם ה, כג)⁶¹. לדעתו כל ארץ סוריה נקראת בשם "גליל הגוים".

מקומות אלה כבש דוד כשהכה את הדדעזר מלך צובא ואת ארם דמשק (שמואל ב' ה, ג-ח). לפי זה, הערים שנתן שלמה לחירם לא היו מארץ ישראל אלא מאיזור סוריה. שלמה, שחכם היה, נתן ערים שאינם מארץ ישראל וקיבל תמורתן ערים באיזור צור וצידון, שהן בתחומי ארץ ישראל, בגבולות פרשת מסעי. למעשה גאל שלמה ערים שנצטוו ישראל להורישן ונתן תמורתן ערים שאינן מארץ ישראל.

תירוץ זה קשה, כי מבחינת הזיהוי הגאוגרפי, "גליל הגוים" שבישיעיהו הוא חבל ארץ המכונה בלשון המשנה ובימינו "הגליל" והוא בארץ ישראל. גם "הים" הנזכר בפסוק הוא ים כנרת. גליל הגויים הוא בלא ספק הגליל, ונקרא גם "גליל גויים". ההוכחה לכך היא, שדרום מערב הגליל היה אחרי חורבן חצור מקום מושבו של בית

58. הרב ראובן מרגליות, ספר זקוף הקומה, [עורך פנחס סירקיס], עמ' 118; הרב שמואל וורנר, תושבע"פ כא (תש"מ), עמ' נו.

59. הרב יעקב אריאל, מורשה ט, עמ' 42 הערה 66. בעניין זה עיין ראב"ע (שמות טו, א) ד"ה אז ישיר, שכתב: "משפט לשון הקודש לומר לשון עתיד תחת עבר עם מילת אז, 'אז יבנה שלמה' (מלכים א' יא, ז) 'אז ידבר יהושע' (יהושע י, יב) 'אז יבדיל משה' (דברים ד, מא), וככה בלשון ישמעאל". עיין עוד רמב"ן שם ואכמ"ל.

60. הרב חיים הירשנזון, ירושלים תרפ"ח, ח"ג פרק טז, עמ' 115. וכן כתב הרב ח"ד רבינוביץ, דעת סופרים, מלכים א' ט, יא.

61. בדברי הימים (א' ה, יט-כב; כו) מסופר כיצד בוצעה נבואה זו על יד פול ותגלת פלאסר מלכי אשור.

יבין מלך כנען, ומשם יצא שר צבאו סיסרא למלחמת הקישון (שופטים ד')⁶². נוסף לכך "את מלך גויים לגלגל" (יהושע יב, כג) שהוא כנראה הגליל⁶³, הרי מבואר שגליל הגויים הוא בכנען. אותה גלגל היתה כנראה בסביבות הכינרת (חשמונאים א' ט א-ב). מכל מקום, הזיהוי אינו יכול להיות בסוריא הרחוקה כי כל ל"א המלכים היו בארץ כנען, ובמיוחד קבוצת המלכים הסמוכה למלך גויים היו בצפון הארץ סמוך לגליל.

1. נספח - ארץ כבול

1. הזיהוי הגאוגרפי

א. יש המשערים⁶⁴ ש"ארץ כבול" נמצאת במורדות הגליל התחתון המערבי, כ-15 ק"מ דרומית מזרחית לעכו, במקום שהיום נמצא כפר ערבי בשם כאבול, צפונה לשפרעם ותמרה. גם הכפתור ופרח (מהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות, ח"ג עמ' ס) כתב: "כבול לא נשתנה שמו... לדרום עכו". היו שטענו שהעיר עצמה היתה באתר הסמוך - ח'רבת ראש זית⁶⁵. להסבר זה מזהים את המקום באיזור הביצות והחולות של נהר נעמן שבעמק עכו. הקרקע באיזור זה מוגדרת "אדמת כבול". במונחים גאולוגיים היא קרקע סחף חומה, סופחת מים. יש בה מליחות גבוהה (20% עודפי מלחים). היא מכילה חומרים אורגניים רבים, נסדקת בקיץ וצפויה להצפות בחורף. זו קרקע בעייתית מבחינת העיבוד החקלאי. קרקע זו דומה לאדמת הביצות של עמק החולה.

לפי הסבר זה מובן מדוע לא מצא המקום חן בעיני חירם ומדוע סירב לקבל את האדמות הללו.

העיר כבול נמנית עם ערי אשר (יהושע יט, כז). שבט אשר לא כבשה - "אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון... וישב האשרי בקרב הכנעני" (שופטים א, לא-לב)⁶⁶. משערים שעל שם עיר זו נקרא חבל ארץ זה "ארץ כבול", כמו שמצאנו שסביבתה של העיר יעזר נקראת "ארץ יעזר" (במדבר לב, א), וסביבתה של העיר תפוח נקראת "ארץ תפוח" (יהושע יז, ח).

62. בנידון המיקום המדויק של חרושת גוים ראה: י' אהרוני, "מלחמת מי מרום ומלחמת דבורה", בתוך י' ליוור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, ירושלים תשל"ג (1973), עמ' 177.

63. בתרגום השבעים הגירסה "מלך גויים לגליל".

64. דעת מקרא מלכים א' ט, יג; י' ברלסבי הידעת את הארץ, א, 4 ת"א תש"ז, עמ' 307 ואילך. ראה עוד בספר הישוב (עורך: הרב שמואל קליין), הוצאת יד בן צבי, ערך "כבול", שהביא מאמרים מחז"ל על העיר כבול.

65. צבי גל, חורבת ראש זית, "מצודה פיניקית בגליל התחתון", קדמוניות 66-67 (1984), עמ' 55-59; הנ"ל, "פיניקים וישראלים בארץ כבול", קתדרה 88 (תשנ"ח), עמ' 7-14.

66. גם בימי דוד מצאנו שהיהודים ישבו במבצר צור ודוד פקד אותם.

איזור עכו לא נכבש בכיבוש עולי מצרים, והיה בימי בית ראשון ושני ברובו איזור נכרי⁶⁷.

ב. אפשרות נוספת לזיהוי היא, שאין קשר בין ארץ כבול לבין העיר כבול שבנחלת אשר, בגליל התחתון המערבי, אלא שלמה מסר לחירם חבל ארץ בגליל העליון המערבי. חיזוק לסברה זו מצאנו בדברי יוסף מתתיהו (יוספוס פלביוס)⁶⁸, שכתב שעשרים הערים הללו "היו לא הרחק מצור". לפי זה ערים אלו היו באיזור צור, והכוונה כנראה לממלכת צור, שהקיפה חלק גדול של החוף הצפוני.

יתכן שעכו עצמה היתה גם כן עיר צורית. כך גם מסתבר, כי כשמוסרים ערים לרשות מלך אחר, הן נמצאות באיזור ממלכתו על הגבול בין שתי הממלכות.

לדעת פרופ' יהודה אליצור אפשרות א' מסתברת יותר, מכיוון שהיא מסתמכת על שם כפר ששמו נשתמר - כאבול, ובחז"ל ובכפתור ופרח מזוהה כבול במקום זה.

2. מדוע נקראה "ארץ כבול"?

הרד"ק (מלכים א' ט, י) פירש "ארץ כבול - סגור, שלא היו עוברים ושבים שם מגריעות הארץ". והביא את דברי חז"ל (שבת נד, א), שהסבירו את החיסרון שהיה במקום זה. זו היתה ארץ שאינה עושה פירות או שהיתה ארץ חולות (חומטון), אדם שהלך שם טבע בחול עד קרסולו. גם הערוך השלם (עוד "כבל") פירש כך. לפי זה השם "כבול" הוא מלשון כבלים, שהרגל שוקעת ונכבלת. רש"י ומצודת דוד (מלכים א' ט, יג) איחדו את ההסברים וכתבו: "ארץ טיט, אשר הרגלים משתקעים בה כאילו אסורים בכבלי ברזל ובעבור זה מעטים פירותיה". הצד השווה בכל הפירושים - האדמה שם היתה גרועה.

67. מנחם נאור, בתוך ספר מערבו של גליל וחוף הגליל, הכינוס הי"ט לידעת הארץ תשכ"ה, "שלמה חירם וארץ כבול".

68. קדמוניות היהודים, מהדורת אברהם שליט, ירושלים 1976, ספר שמיני, ה, ג, עמ' 251.

נחלת יעקב

מפה מס' 5: ארץ כבול

הקושי בהסבר זה הוא, שבחז"ל ובמקורות ארץ ישראלים שהכירו את המקום מתוארת "ארץ כבול" כארץ פוריה וכעיר יהודית נאה לפני החורבן, שהשתקמה היטב לאחריו. בעיר היו בית כנסת ובית מרחץ, גינות ומעיינות. דוגמא לכך: בתוספתא (מועד קטן פ"ב ה"ו) מסופר שיהודה והלל, בניו של רבן גמליאל "שנכנסו לרחוץ בבית המרחץ שבכבול", או (תוספתא מגילה פ"ד ה"ג) "מעשה ברבי חנניה בן גמליאל שעמד וקרא בכבול... ואמר למתורגמן: אל תתרגם" ועוד⁶⁹.

יש לומר, שהמקורות בחז"ל בהם מתוארת ארץ כבול כארץ פוריה, מתייחסים לתקופה שאחרי ימי שלמה. אמנם המקורות עצמם מתייחסים לתקופת בית שני, אבל יש להניח כי גם בזמן בית ראשון היתה ארץ כבול פוריה, בגלל ששלמה הושיב בערים הללו את ישראל ופיתח את המקום. כששלמה מסר לחירם ערים אלו, היה המקום קשה לעיבוד חקלאי, והיה דומה לעמק החולה שהיה מלא ביצות. לזמן הזה מתייחסים חז"ל (שבת נד, א). לאחר שחירם סירב לקבל ערים אלו הושיב בהן שלמה את ישראל, שניקזו את הביצות ועיבדו את האדמה. כתוצאה מכך הפך האיזור לפורה כפי שמתואר בתוספתא ובמקורות אחרים בחז"ל.

3. מדוע "לא ישרו הערים" בעיני חירם?

שלמה בחר לתת לחירם דווקא את עשרים הערים הללו, מכיוון שערים אלו שכנו באיזור הסמוך לממלכת צור, והאוכלוסיה שם היתה בעיקרה נכרית⁷⁰. האיזור היה בנחלת שבט אשר, כמו שנתבאר לעיל, ושנאמר עליו "וישב האשרי בקרב הכנעני" (שופטים א, לב). כלומר, הרוב במקום היה כנעני, ובימי שלמה היגרו רובם לממלכת צור הסמוכה. בספר מלכים נאמר: "כל העם הנותר מן האמורי, החיתי, הפרזי, החוי והיבوسی, אשר לא מבני ישראל המה. בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ, אשר לא יכלו בני ישראל להחריםם, ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה" (שם ט, כ-כא). כלומר, שלמה גייס את התושבים הנכרים בכפייה לעבודות הבנייה והביצורים שלו. הכנענים שגרו באיזור העדיפו להתגורר בממלכת צור כדי שלא יגייסו אותם הישראלים לעבודות הבנייה והביצורים. ממילא נותרה אוכלוסיה מעטה בערים אלו.

69. עיין: ספר הישוב (עורך: הרב שמואל קליין) ערך "כבול"; הנ"ל (ספר ארץ הגליל, מהדורת מוסד הרב קוק, עמ' 56-57) הביא מאמרי חז"ל ומקורות היסטוריים שהעיר כבול היתה עיר יהודית פורחת.

70. פרופ' יהודה אליצור, דברים בעל פה; מנחם נאור, מערבו של גליל וחוץ הגליל, "שלמה וחירם וארץ כבול".

שלמה, בגלל הידידות שהיתה בינו לבין חירם - לא גייס אותם, שכן הם היו מבני עמו של חירם. שלמה הציע את הערים הללו לחירם מכיוון שהתושבים שם היו מבני עמו, והמקום היה סמוך לממלכת צור. חירם סירב לקחת את הערים הללו מכיוון שהכלכלה במדינתו היתה בנויה על ספנות ומסחר ולא על חקלאות, "ולא ישרו בעיניו". לו היה מציע לו "ערי נמל" לאניותיו - היה לוקח אותן ברצון. לאחר שחירם סירב לקבל את הערים, לא השאיר אותן שלמה ריקות - "ויושב בהם את ישראל", הקים שם מחוז ישראלי. הוא הוסיף מחוז חדש, בנוסף על מחוזות הממלכה "ויקרא להם [שלמה] ארץ כבול"⁷¹.

לפי הסבר זה אין סתירה בין המסופר בספר מלכים לבין המסופר בספר דברי הימים. ספר מלכים מספר את תחילת המעשה, וספר דברי הימים את סופו. הדבר קשור במגמתו של כל ספר. ספר מלכים מציג את הקשרים והיחסים בין שלמה לחירם, ולכן מדגיש את רצונו של שלמה לתת את הערים הללו לחירם, ותיאור זה הוא חלק ממערכת היחסים ביניהם. ספר דברי הימים מדגיש את מפעלי הבנייה וההישגים של שלמה: "ויבן את תדמור במדבר ואת כל ערי המסכנות אשר בנה בחמת" (דברי הימים ב' ח, ג-ו). לכן, מודגש סוף המעשה, ששלמה בנה את הערים הללו והושיב שם את ישראל. לזה רומז סיום העניין במלכים "ויקרא להם (שלמה) ארץ כבול עד היום הזה", כלומר, כך נוסדה ארץ כבול הידועה.

4. גליל הגוים - בארץ ישראל

גם ממקורות ארכיאולוגים רואים אנו ש"גליל הגוים" הוא איזור עם אוכלוסיה מעורבת שיושבים בו גויים רבים⁷². ברשימת שנים עשר הנציבים של שלמה, נציבי הגליל הם ממשפחת המלוכה ולא אנשים מהאיזור. בענא בן אחילוד, שהיה נציב בתענך, מגידו, בית שאן ועד אבל מחולה (מלכים א' ד, יב), הוא אחיו של יהושפט בן אחילוד שהיה מזכיר בימי דוד (שמואל ב' ח, טז; מלכים א' ד, ג). אביהם הוא חלד בן בענא הנטופתי (דברי הימים א' יא, ל; כז, טו), שהיה מגיבורי דוד. אחימעץ שהיה נציב בנפתלי היה נשוי לבשמת בת שלמה (מלכים א' ד, טו). בענא בן חושי שהיה נציב באשר ובעלות" (שם, שם, טז) היה בנו של חושי הארכי (דברי הימים א' כז, לז). הסיבה

71. לדעתו של פרופ' יהודה אליצור, בפסוק "ויקרא להם ארץ כבול עד היום הזה" (מלכים א' ט, יג) - נותן השם היה שלמה, לאחר שהושיב בערים אלו את ישראל. הסבר זה הוא בניגוד לרוב המפרשים, שפירשו שחירם הוא שקרא למקום "ארץ כבול". יוסף בן מתתיהו כתב שהשם "כבול" משמעותו בלשון הכנענית, "מה שאינו טוב ורצוי" (קדמוניות היהודים ח, ה, ג). וחז"ל במסכת שבת (נד, א) פירשו את משמעות השם כדלעיל.

72. בנידון זה ראה: צבי גל, "התנחלות בגליל התחתון ובשולי עמק יזרעאל", בתוך: מנוודות למלוכה, נדב נאמן וישראל פינקלשטיין (עורכים), עמ' 34-52.

לכך היתה, שבמקומות אלה ישבו גויים ולא רצו לקחת נציב בן המקום כי לא סמכו עליו.

יש להניח שבאיזור כבול ישבו פניקים⁷³.

בפלישת בן הדד הראשון לממלכת ישראל בימי בעשא (כתוצאה מהברית שכרת עמו אסא מלך יהודה) נכבשו חלקים מממלכת ישראל על ידי ארם (מלכים א' טו, כ; דברי הימים ב' טז, ד), ונראה שחלק מהגליל עבר לרשות ארם.

בימי יהוא, חזאל מלך ארם פלש לגליל (מלכים ב' י, לב-לג; יג, כב). מסע תגלת פלאסר השלישי מלך אשור תואר בספר מלכים (מלכים ב' טז, ז-ט). אחז מלך יהודה כרת ברית עם אשור וביקש מתגלת פלאסר שיציל אותו ממלכי ארם וישראל הנלחמים נגדו. מלך אשור כבש את ארם ובירתה דמשק ומספר ערים בממלכת ישראל. מן הרשימות האשוריות מתברר, כי מספר השבויים שהגלה היה כך: מאיזור חמת - 30,300 איש, מצפון סוריה - 72,950 איש, ומהגליל 13,250 איש⁷⁴. מספרם המועט של הגולים היהודים לעומת מספרם הרב של הגולים מחמת ומסוריה מלמד שההתיישבות היהודית בגליל היתה מועטת. גם בימי סרגון השני מלך אשור מוצאים אנו תופעה דומה. בתעודות אשוריות מופיע, שמספר השבויים היהודים שהוגלו מהגליל היה 27,290 איש בלבד. דבר זה מוכיח שאיזור הגליל, "גליל הגויים", היה ברובו מיושב בנכרים.

לעומת זאת, יש הסוברים שהיה יישוב יהודי גדול בגליל. הרב אביגדור נבנצל הקשה⁷⁵, שאין נראה לומר שבגליל ישבו רק מעט מישראל. שהרי בדברי הימים א' פרק יב מסופר על משלחות משבטי ישראל שבאות להמליך את דוד. ומספרן של המשלחות מהגליל היה: מזבולון - חמישים אלף, מנפתלי - שלושים ושמונה אלף, ומאשר - ארבעים אלף. מספרים אלה אינם מלמדים על התיישבות יהודית מעטה, אלא להיפך!

73. ראה: צבי גל, "פניקים וישראלים בארץ כבול", קתדרה 88 (תשנ"ח), עמ' 7-14.

74. אהרן דמסקי, מדריך למקורות חיצוניים לתולדות ישראל בתקופת המלוכה ובימי שיבת ציון, אוניברסיטת בר אילן תשל"ב, עמ' 46-47.

75. במכתב שכתב אלי.

חלב ודבש וארץ ישראל

אחד הכינויים שנשתבחה בהם ארץ ישראל הוא "ארץ זבת חלב ודבש". שש עשרה פעמים נזכר כינוי זה בתורה וחמש פעמים בנ"ך⁷⁶. וצריך להבין מהו ההסבר של שבח זה? במכילתא דרשב"י (מהדורת אפשטיין-מלמד, עמ' 88) מצאנו שני הסברים. ר' אליעזר הסביר: "חלב" זה חלב פירות, ודבש זה דבש תמרים" נויש אומרים דבש תאנים (רש"י שמות יג, ה; כתובות קיא, א). ר' עקיבא הסביר, "חלב" זה חלב ודאי" כלומר חלב מן הצאן, "ודבש" זה דבש היערות, כלומר, דבש דבורים.

את הפסוק "ארץ זבת חלב ודבש" (דברים ו, ג) תרגם יונתן בן עוזיאל: "ארעא דפיריהא (שפירותיה) שמינין כחלב, חליין (מתוקים) כדבש". לפירוש זה, ולדעת ר' אליעזר, הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" בא לשבח את כלל פירותיה של ארץ ישראל שהם שמנים ומתוקים. המילה "חלב" פירושה חלב, כמו "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן" (במדבר יח, יב), "חלב כליות חטה" (דברים לב, יד) וכד', שמשמעותו "מובחר", וכוונתו לשומן הנוזל (וב מן הפירות.

לדעת ר' עקיבא, שהכוונה היא לחלב צאן ולדבש דבורים, צריך להבין: מה היתרון שיש לחלב ולדבש על פירות שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל (דברים ה, ח)?

המהר"ל (גבורות ה' פרק כד בסופו) הסביר: "החלב במה שטבעו קר והדבש חם בטבעו, הם [שני] הפכים, לומר כי [ארץ אשר]... לא תחסר כל בה, שאף דברים שהם הפכים נמצא בארץ בריבוי מאד... ושאר ארצות, אם הוא מוכן לדבר אחד אינו מוכן להפכו". כלומר, חלב צאן ודבש דבורים באו ללמד שבארץ ישראל יש הכל בריבוי ושפע, גם דברים שהם הפכים, ולכן הכינוי הוא "זבת חלב ודבש".

76. בתורה: שמות ג, ח; יז; יג, ה; לג, ג; ויקרא כ, כד; במדבר יג, כז; יד, ח; טז, יג; יד; דברים ו, ג; יא, ט; כו, ט; טו, כז; ג; לא, כ. בנ"ך: יהושע ה, ו; ירמיהו יא, ה; לב, כב; יחזקאל, כ, ו, ט. בכל המקומות הכוונה לארץ ישראל פרט לבמדבר טז, יג.

הסבר מיוחד המלמד על כוחה וסגולתה של ארץ ישראל כתבו כמה מן האחרונים⁷⁷:

הם הקשו: כיצד חלב ודבש מותרין באכילה, הלוא ביסודם הם מינים אסורים - שהרי החלב מקורו בדם, ודם אסור באכילה - "כי הדם הוא הנפש", והדבש יוצא מדבורה, שהיא שרץ טמא - וכל היוצא מן הטמא, טמא? ותירצו: במסכת נידה (ט, א) וכן בכורות (ג, ב) נאמר: "דם נעבר ונעשה חלב... מאי טעמא דר' מאיר? דכתיב ואיוב יד, דג: 'מי יתן טהור מטמא לא אחד?' חידוש הוא!" כלומר, התיר הקב"ה (יחידו של עולם) חלב הנעשה מדם.

ביחס לדבש מתרצת הגמרא (בכורות, ז, ב) "מפני מה אמרו דבש דבורים מותר, מפני שמכניסות אותו (הדבורים) לגופן ואין ממצות אותן מגופן" - שאינו מתמצית גופן אלא כונסין אותו מן העשבים בתוך פיהן ומקיאין אותו בכוורת, כדי שימצאו אותו לאכול ממנו בימות הגשמים" (ורמב"ם, הלכות מאכלות אסורות פ"ג ה"ג) [חוקרי הטבע מתארים את יצירת הדבש באופן זה: הדבש עובר דרך וושט צרה לזפק גדולה אשר בינה לבין הקיבה מצוי שסתום, המונע את העכרת הדבש לקיבה. האנזימים שברוק הדבורה הופכים את הצוף שבזפק לדבש. את הדבש פולטת הדבורה מפיה לתוך התאים שבכוורת לצורך אנירתו. ולא עוד, אלא שטבע הדבש להפוך את רגלי הדבורים המעורבים בו וכן שאר בשר לדבש (וי' יונה מובא ברא"ש ברכות, פ"ז סימן לה). זה כוחה של ארץ ישראל שהיא מסוגלת להפוך טמא לטהור ורשעים לצדיקים, ודבר זה נרמז בתואר "ארץ זבת חלב ודבש"! וראה עוד: הרא"ה קוק, עולת ראיה, ח"א עמ' מ.]

77. הרב מאיר שפירא מייסד הדף היומי; ישיבת חכמי לובלין ומוחוללה, בני ברק תשנ"ח, עורך ד' הלחמי, עמ' רמז; הרב ברוך עפשטיין, תוספת ברכה, שמות ג, ח עמ' 26; הרא"ה קוק, ליקוטי הרא"ה, כפר הרואה תש"ן, חיבת הארץ, ח"א עמ' 83; שיחות הרב צבי יהודה, ירושלים תשס"ב, במדבר קרח, עמ' 196-201.

החתם סופר בחידושו לחולין (דף קי' עמ' עא, ב) הסביר:
והנה שבח ארץ ישראל "זבת חלב ודבש", אם שהוא כפשוטו בלי ספק, מכל מקום
זה התואר מורה עוד קדושת הארץ ופירותיה, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל
אותם, ומוסיפים אהבה ודבקות בה. כי התורה הברורה בלי סיג ופסולת נקראת
"דבש וחלב תחת לשונך"... כן פירות ארץ ישראל! ורמוז לדבר - זבת חלב ודבש,
סופי תיבות - אותיות שבת, כי בכל מאכליה קדושה כמו סעודת שבת....".

מדוע לא נזכר אצל האבות הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש", ונאמר רק מאוחר יותר
לדור יוצאי מצרים?
יש לומר: האבות חיו בארץ ישראל, ולא היה צורך לתאר להם את הארץ, שאותה
הכירו בעיניהם, מה שאין כן בניהם שגדלו במצרים ולא הכירו את הארץ (ראה רמב"ן
דברים כו, טו בהסבר הראשון).
עוד יש לומר (עפ"י הגדת נחמה [ליבוזין], ירושלים תשס"ג, עמ' 141): לאבות לא היה
צריך לעשות "תעמולה". הם הכירו את ערכה של הארץ. אבל את שישים ריבוא בני
ישראל היה צריך למשוך בחלב ודבש...

